

W PROMIENIACH MAJOWEJ JUTRZENKI

KONSTYTUCJA 3 MAJA I JEJ ZNACZENIE

KATALOG WYSTAWY

W PROMIENIACH MAJOWEJ JUTRZENKI KONSTYTUCJA 3 MAJA I JEJ ZNACZENIE

KATALOG WYSTAWY

Opracowanie Bartosz Staręgowski

Lublin 2021

Scenariusz i opracowanie graficzne wystawy
Bartosz Staręgowski

Kwerenda źródłowa
Seweryn Jezierski, Aneta Kowalczyk,
Bartosz Staręgowski, Katarzyna Szczepańska

Skanowanie materiałów
Seweryn Jezierski, Marzanna Kędzierska,
Aneta Kowalczyk, Marek Krzykała,
Bartosz Staręgowski, Katarzyna Szczepańska

Projekt okładki i opracowanie graficzne
Maria Kaliszczuk-Donaj

Korekta
Joanna Arvaniti

Na okładce K. Wojniakowski, Uchwalenie Konstytucji 3 Maja, 1806 r.,
wikimedia commons

© Copyright by Archiwum Państwowe w Lublinie, 2021

ISBN 978-83-956289-8-6

Wydawca
Archiwum Państwowe w Lublinie
20-950 Lublin, ul. Jezuicka 13
www.lublin.ap.gov.pl

Druk i oprawa
AMALKER sp. z o.o.
03-715 Warszawa, ul. Okrzei 21/4
www.amalker.com

Spis treści

5	Wstęp
6	Ku naprawie państwa. Reformy Sejmu Czteroletniego (1788–1792)
11	Komisje cywilno-wojskowe — doniosłe dzieło Sejmu Czteroletniego
13	Konstytucja 3 maja
16	Ustawa o miastach
20	Jurydyki miejskie
24	Stanisław August Poniatowski (1732–1798) — król okresu reform
27	Konfederacja targowicka — w obronie starego porządku
30	Rządy konfederacji targowickiej
34	Targowiczanie
38	Wojna w obronie Konstytucji 3 maja
42	Obrońcy konstytucji — Józef Poniatowski
45	Obrońcy konstytucji — Tadeusz Kościuszko
48	Tradycje Konstytucji 3 maja w II RP
52	Zakazane święto — Konstytucja 3 maja w PRL
55	Memoria restituta
58	Symbol trudnej historii — pomnik Konstytucji 3 Maja w Lublinie
60	Katalog obiektów
64	Bibliografia

Polska konstytucja uchwalona 3 V 1791 r. była trzecią konstytucją na świecie i drugą w Europie. W 2021 r. obchodzimy 230. rocznicę jej uchwalenia i z tej okazji Archiwum Państwowe w Lublinie przygotowało wystawę poświęconą historii ustawy zasadniczej z 1791 r., okolicznościom politycznym jej uchwalenia oraz kultywowania pamięci o niej w późniejszych latach. *Ustawa Rządowa*, jak powszechnie nazywano majową konstytucję w XVIII w., była ostatnią deską ratunku dla trapionego rozlicznymi problemami państwa polskiego. Kryzys gospodarczy, upadek armii oraz ogólna anarchizacja społeczeństwa i pleniąca się korupcja postawiły kraj nad przepaścią. Sejm Wielki zwołany w 1788 r. miał być panaceum na trapiące kraj bolączki. Efektem jego prac było uchwalenie konstytucji, która bardzo poważnie reformowała anachroniczne struktury państwa i nadawała im nowy kształt.

Niestety daleko idące reformy spotkały się ze zdecydowanym oporem środowisk, które dążyły do utrzymania starego porządku oraz rosyjskiego protektoratu. Po licznych apelach do władz rosyjskich o interwencję militarną w Polsce ostatecznie w kwietniu 1792 r. zawieszono w Petersburgu konfederację, na czele której stanęli Stanisław Potocki, Seweryn Rzewuski oraz Franciszek Branicki. Konfederacja targowicka przy pomocy wojska rosyjskiego rozpoczęła tworzenie odrębnych struktur państwowych w celu przejęcia władzy i obalenia ustawy zasadniczej. Wojna 1792 r. zakończyła się na niekorzyść dla strony polskiej i pomimo niewątpliwych talentów Józefa Poniatowskiego czy Tadeusza Kościuszki sprawy nie udało się uratować. Wygrana targowiczów doprowadziła do drugiego rozbioru, a po upadku insurekcji kościuszkowskiej nastąpiło ostateczne wymazanie Polski z mapy.

Całość wystawy powstała w oparciu o zasoby Archiwum Państwowego w Lublinie. Jest to materiał bardzo bogaty i różnorodny, na który składają się rękopisy, starodruki, maszynopisy, fotografie, plakaty, afisze i druki ulotne, a nawet odręczne rysunki i prasa. Najwięcej materiałów pochodzi z zespołów Komisje Cywilno-Wojskowe Województwa Lubelskiego, Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, Księgi grodzkie lubelskie (relacje) oraz Akta miasta Lublina. Wykorzystany materiał pochodzi również z dwóch dużych archiwów rodzinnych: Archiwum Brezów z Siekierzyniec oraz Archiwum Łosiów. Wykorzystano także zbiory cyfrowe materiałów archiwalnych udostępnionych przez pana Zbigniewa Nestorowicza.

Ku naprawie państwa. Reformy Sejmu Czteroletniego (1788–1792)

Naznaczony konfliktami wiek XVII zachwiał fundamentami państwa polsko-litewskiego. Kryzys gospodarczy, polityczny i społeczny mocno osłabił jego pozycję na arenie międzynarodowej, a nie-
możność wystawienia odpowiednio silnej armii doprowadziła do wzrostu ingerencji w politykę we-
wnętrzną państw ościennych, jak Rosja czy Prusy. W czasie rządów dynastii Wettynów w XVIII w.
problemy wewnętrzne pogłębiły się jeszcze bardziej, a anarchizacja życia politycznego przybrała
olbrzymie rozmiary. Bardzo niebezpiecznym zjawiskiem była korupcja elit politycznych państwa
polsko-litewskiego, które, opłacane przez przedstawicieli mocarstw państw sąsiednich, działały na
ich zlecenie. W toku walki politycznej o ustrój Rzeczypospolitej na front wysunęły się dwa obozy po-
lityczne: „Familia” Czartoryskich oraz Stronnictwo Potockich. Programy polityczne obu ugrupowań
różniły się zasadniczo co do wizji przyszłych reform. To pierwsze postulowało gruntowne reformy
całej państwowości, drugie z kolei stało na straży dawnego porządku. Pierwsza poważna próba dla
obu stronnictw nastąpiła w 1768 r., kiedy to podjęto kroki w celu odzyskania kontroli w państwie
i wyzwolenia go spod władzy Rosji. Sytuacja wynikała niejako z konsekwencji polityki „Familii”, która
zakładała ścisłą współpracę z dworem rosyjskim. Jednym z takich działań było objęcie tronu przez
Stanisława Poniatowskiego, faworyta carycy Katarzyny II. W trakcie wybuchu konfederacji barskiej
to zachowawcze Stronnictwo Potockich stanęło w obronie Rzeczypospolitej przed dalszym rozsze-
rzeniem wpływów Rosji. Kraj ten w zasadzie podporządkował sobie Rzeczpospolitą, ustanawiając
tzw. system gwarancyjny, który odbierał jej suwerenność.

Klęska konfederatów barskich i pierwszy rozbiór w 1772 r. dał do myślenia części elit politycznych
o tragicznej kondycji państwa, które mogły uratować jedynie daleko idące reformy. Potrzebne
było jednak całkowite odrzucenie systemu gwarancyjnego i uniezależnienie się od Rosji. Sposob-
ność ku temu nadarzyła się pod koniec lat 80. XVIII w. z uwagi na jej uwikłanie w wojnę z Turcją
oraz zmianę polityki Prus i Austrii. 6 X 1788 r. pod łaską Stanisława Małachowskiego rozpoczął ob-
rady sejm, nazwany Sejmem Wielkim. W dawnych ugrupowaniach politycznych doszło do silne-
go przetasowania. Część patriotycznych działaczy obozu Potockich połączyła się z reformatorem
z „Familii”, do których dołączyli także inni zwolennicy zmian. Obozowi reform patronował sam
król. Po przeciwnej stronie barykady znaleźli się zwolennicy starego ładu oraz środowiska nasta-
wione serwilistycznie wobec dworu rosyjskiego, z których ogromna część pozostawała w sto-
sunkach klientarnych z jego przedstawicielami. W czasie obrad Sejmu Czteroletniego podjęto
szereg decyzji. Jedne z pierwszych dotyczyły aukcji wojska oraz przemodelowania dowództwa sił

zbrojnych. Etat wojska ustalono na 100 000 oraz zlikwidowano Departament Wojskowy, będący
elementem rosyjskiego systemu gwarancyjnego. Władzę nad wojskiem przekazano w ręce Komi-
sji Wojskowej Obojga Narodów, która miała zająć się powiększeniem etatu wojska oraz zreformo-
waniem armii. Kolejna istotna zmiana dotyczyła bezpieczeństwa publicznego i administracji. Za
centralizację systemu odpowiedzialna miała być Komisja Policji działająca pod przewodnictwem
marszałka wielkiego koronnego Michała Mniszcha. Powołane na sejmie ciała kolegialne miały
być motorem napędowym zmian, które były ostatnią deską ratunku dla targanego problemami
państwa polsko-litewskiego.

Uniwersał Stanisława Augusta Poniatowskiego do szlachty lubelskiej w sprawie utworzenia komisji
cywilno-wojskowych, Warszawa, 27 XII 1789 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 510

Specyfikacja kwater
wojska w mieście
Krasnymstawie, 1790 r.,
Komisje Cywilno-Wojskowe
Ziemi Chełmskiej i Powiatu
Krasnostawskiego, sygn. 1

Specyfikacja Kwater Wojska w Mieście Lwowskim wie Komisyjnego, 1790 Roku						
Imiona i Przewodzący	Stabs Officerowie	Komisyj ni	Chorwice	Konw le	Konw le	Konw le
1. Adam Szczęśliwski	W. Brygadyer			6.		
2. Jan Gólbrowski			1.			
3. Piotr Kuciatny						
4. Józef Taborski	W. Brygadyer	Kom. Szwajc.				
5. Walenty Sawicki			4.	30.		
6. Józef Borucki			2.	30.		
7. Walenty Borucki			5.	33.		
8. Jan Huc Przewod.						
9. Jakub Klimkiewicz						
10. Jan Kulowski						
11. Dom Hłłow	W. Brygadyer		10	1.		
12. Kazimierz Dąbrowski			2.			
13. Stanisław Kosański			2.			
14. Walenty Markusiewicz	W. Major			8.		
15. Michał Cioćkowski			2.			
16. Stanisław Pruszyński			1.			
17. Kazimierz Rogulski						
18. Symon Hruszowski			1.			
19. Antoni Szulc	W. Major			1.		
20. Piotr Romanowski	W. Major		1.	2.		
21. Dom Wojtowski						
22. Wojciech Lewicki	W. Porucznik			6.		

KOMMISSYA POLICYI
DROYGA NARODOW

Wstępnym w obec kogoś o tym wiedzieć należy do wiadomości publicznej.

Co skład Rządu dawnego do skutku nieprzywiodł = Co czoł-
 ny obieg dzieł dobroczynnych w niepamięć zaniosły = To ożalać
 Prowadzcy Sejmulażnych Stanów wysiedzić dziś żuka, ku temu
 moc Rządowa swą troskliwość i oko zwraca.

Zdalo się kiedyś, iż wziętą Prawa siłą pobożnych fundusów za-
kazano utwor, zamierzający kary na bezprawny utworzonych szafunk.
Nieobłąła litości widoków opieka Rządowa, rzuciwszy na los nędzę, i
przeznaczone dla niej od miłosierdzia dary.

Najbliższymi Sejmowcami dla Stany, zbliżyły achylek tej smutney dla ludzkości Epocy. Ustanowiona Komisya Policyi Obygna Narodu, dochodzenia, posunna, i urzadzania wszelkich funduszow milofierdzia, moc i władzę otrzymała. Do wsey należy dawać pomoc i schronienie w nagłych przypadkach urisku, słabości i ubóstwu, dobrym urzadzaniem i opatrzeniem Szpitalow, Domow Milofierdzia i pracy.

[illegible]

Przezacy stan Duchowny z powołania swego do dania wsparcia
blędnemu gorliwy, by największą pomocą i światłem, ku tak świętemu
zamiarowi Kommissji być ochotne, zupełnie u siebie Kommissyja prze-
konaną zostaje. W której ufnosci czytny, odczyta się do wszelkich ra-
zom a iżnawo mających kapłanów uinął *Rada* i wszelkiego wyzna-
nia; tudzież do wszelkich Osób Duchownych, tak Świętch jak, iko i Kła-
satornych, a to pici obotcy Zakonnicy i Zakonnice, ażeby od czasu o-
debranego tego Uniwersalu nadszły w Niesiełi Cztery, wszelkie Erek-
cje, Zapisy wszelkiego gatunku, i takkolwiek *zary legatos*, na fundusze
pobożne, ludzkość i Miłofardzie Chrześcijańskie za cel mające, względnie
do świech Kommissyów Cywilno- Wojskowych podali, i jeżeli fundusze
taki zakwestyonowany, zatajony, lub przez kogokolwiek odebrany, albo
na inny użytek funduszkowi przeciwny obrócony i czy, lub nie, w
Procedzie zostaje? wyliczoglólni, i Tabele, podług przyłączonego Schem-
ma, ręką własną podpisaną w tychże Kommissyach złożyli.

Przekazanie Kommissyjsy Cywilno-Wojskowej, Schemmata Tabell przyłączonych niżej, do wszystkich Parafach i Magistrat, a Magistraty do wszystkich Klasztorach, za Równymi rozkazami, i aby każdy, w czasie wyżej zamierzonym, Tabellę taką zapisaną, na po wrót tydzień Kommissyjom odedali, zaleca.

Wszelkie zaś Erekcyje, fundusze Szpitalowe, tudzież inne Zapisy, ludzkość i pobożność za cel mające, w Komisjach Cywilno-Wojskowych, na mocy tego Uniwersału przez kogokolwiek złożone, Ekstraktami, podpisami Przysiędzącego Rządzącego, Komisji Policyi Obojga Narodów z przełączonym Summaryusem w Niegach swolich oblatowywanych, Przewielicne Komisji Cywilno-Wojskowe oddając, a to naydalej w Niedzieli Cateri, rachując od dnia złożonych sobie tychże dowodów. Przy takowej Ekspedycyi, Przewielicne Komisji Cywilno-Wojskowe przysięgą zaraz uwidomiennie, kto takowych funduszów pobożnych leżących niepoddał? Tudzież, ileżi gdzie o ichich funduszach utraconych, lub za obmierzonych, wiadomość powzięły? nazwisko takowego funduszu, i osobę nim zarządzającą, opis i wymiar. Również, gdzieby niedostatek Domów Szpitalnych znalazły, o tym Komisji Policyi uwidomić.

Co się Salnchotnych Magistratów tycze, po wszystkich Miastach Rzeczypospolitej Wolnych, tudzież Duchownych i Salnchotkich Dzielniczych: tym Komisary Policyi Obojga Narodów zaleca: ażeby równie w Niedzielę Główną, od czasu ogłoszenia tego Uniwersału, prośbą Komisary Policyi Ekstrakty wszelkich Erereków, Zapisków, i Fundusów Pobużnych, z przyłączeniem Summarijuszem i Tabellą, podług nadanego Schematu (przypisano od r. 1744, wiersze Visio Boni delicti et

Co wzyśnio, aby do Publicznej Wiadomości doszło, takowy Uniwersał po wzyśtych Aktach Ziemianstkich i Miejskich ma być obla-
wany bez żadney opłaty, a we wzyśtych Kościołach z Ambon w Ka-
dzie Święto czytany, do druku Kościelnych przybłany, przez trzy Mie-
ście, a to pod odpowiedzialją niepodustanych.

Dań w Warszawie na Sejsyi Ekonomiczney Komisysy Policyi Obyga Narodów Dnia 16. Miesiaca Listopada 1792. Roku.

MICHAŁ WANDALIN MNISZECH

MARSZAŁEK WIELKI KOBONNY,

WINCENTY KOZŁOWSKI
Bara Kommissji Policyi O. N.

Universal Komisji Polisyi Obcyga Narodow, wzgledem donoszenia o Funduszach Szpitalnych.

Uniwersał marszałka wielkiego koronnego Michała Wandolina Mniszcha informujący
o ustanowieniu Komisji Policji oraz komisji cywilno-wojskowych, Warszawa, 16 XI 1791 r.,
Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 2

Kommissya Woyskowa Obojga Narodów.

Mając komunikowaną sobie od P. Kommissyi Skarbu Koronnego Tabelę Dymów Dóbr Duchownych, Królewskich i Dziedzicznych, podług ostatniej abjuraty, sporządzoną, natychmiast w uskutecznieniu zalecenia NN. Skonfederowanych Rzplitey Stanów, względem doprowadzenia Wojska do liczby 65,074. Słów tym czasem zamierzoney, na mocy Prawa ma honor upraszać P. Kommissyi Cywilno-Wojskowej Województwa Ruskiego —
— ażeby podług przyłączoney Tabelli Dymów w szczególności Powiatów i Ziemi liczbę — 154.
Rekrutów, z wyrachowania Prawem przepisanego, to jest: z Dymów 50. Królewskich i Duchownych, a z Dziedzicznych 100. jednego Rekruta na Powiaty i Ziemi wypadającą na Obywatelów rozłożyła, i rozkład takowy niezwłocznie do wiadomości Obywatelów i Possessorów rozesłała, których to Rekrutów Kommissya Woyskowa do Regimentu *Natany Wielkiego* *Horonay* *Horonay* oznacza, a P. Kommissya czas iak nayrychleyszy przystawienia do pomienionego Regimentu udeterminuje, i za kwitem Kommanderującego lub Ordynansem umocowanego Słów 154. wydać zaleci. Dymy Pograniczne, iako i od Szlachty Poddanych niemającej rozrządzeniom podług przepisu Prawa pod Tytułem: Sposób dawania Rekruta i ułożeniu się z Obywatelami Kommissya Woyskowa P. Kommissyi Porządkowzy zostawić. Pieniądze zaś z Dóbr Pogranicznych i od Szlachty Poddanych niemającej, do Kassy swej za 3. kluczami, podług Prawa, Prezydującego, Officyera, i Regenta P. Kommissya Porządkowa odbierze, o wielości ich Kommissya naszą uwiadomi, końcem użycia funduszu tego, na przeznaczony Prawem zamiar. Światli Mężowie Prześwietną Kommissyą Porządkową składający gorliwość Obywatelską z dokładną Prawa znanomością łącząc, gdy warunków względem wydawania Rekrutu, Prawem Sejmu niniejszego ostrzeżonych doskonałą mają wiadomość, i potrzebę przyspieszenia Rekrutów, podług nakazu Najjaśniejszych Sta.

Komisje cywilno-wojskowe — doniosłe dzieło Sejmu Czteroletniego

Oprócz kolegialnych ciał o charakterze ogólnopaństwowym ustawy Sejmu Wielkiego tworzyły terenowe komisje cywilno-wojskowe w województwach i ziemiach. Powołanie owych komisji było jedną z najważniejszych decyzji sejmku. W ich skład miało wchodzić 16 przedstawicieli szlachty wybieranych na sejmikach co dwa lata, trzech duchownych świeckich oraz jeden komisarz wojskowy. Kadencje miały być ustalone w taki sposób, by na miejscu stale rezydowało czterech członków, a komisja mogła pracować codziennie od 8 do 13.

W województwie lubelskim na czele komisji stanął wojewoda lubelski Kajetan Hryniewicki, podkomorzy Tomasz Dłuski i sędzia Kajetan Koźmian. Do jej najważniejszych zadań należała administracja wojskowa, czyli zapewnianie kwaterunku żołnierzom, ich rekrutacja, zwalczanie dezercji, sprawy sądowe oraz zarządzanie magazynami wojskowymi. Oprócz tego komisje miały zajmować się sprawami cywilno-ekonomicznymi w postaci prowadzenia metryk ślubów, chrztów i pogrzebów, utrzymywaniem odpowiedniego stanu infrastruktury drogowej i gospodarki wodnej, dbaniem o bezpieczeństwo publiczne i przeciwpożarowe, poborem podatków, ochroną towarów kupieckich oraz nadzorowaniem procesu edukacyjnego. Jedną z najistotniejszych zmian wprowadzonych przez komisje było wprowadzenie paszportów, czyli dokumentów, które umożliwiały przemieszczanie się po terytorium kraju. Były to jedne z pierwszych dokumentów poświadczających tożsamość, a ich wprowadzenie miało związek z poprawą bezpieczeństwa publicznego oraz wyeliminowaniem zjawiska szpiegostwa. Komisje te pod wieloma względami przypominały działające do niedawna komisje dobrego porządku.

Wszystkie gruntowne reformy znalazły się w Ustawie Rządowej, uchwalonej 3 V 1791 r. w nerwowej atmosferze. Wielu przeciwników uchwalenia nowej konstytucji dało upust swojej niechęci, czego przykładem jest poseł kaliski Jan Suchorzewski, który zagroził zabiciem własnego syna w momencie jej uchwalenia. O bezpieczeństwo w momencie uchwalenia ustawy zasadniczej dbała gwardia królewska, dowodzona przez Józefa Poniatowskiego. Uchwalona konstytucja stała się symbolem państwowego odrodzenia po latach kryzysu oraz najistotniejszym elementem dorobku Sejmu Czteroletniego. Od 1792 r. sejm działał z limity w związku z rozpoczęciem wojny polsko-rosyjskiej. Był to w zasadzie koniec jego obrad, gdyż przegrana zwolenników reform w wojnie z Rosją doprowadziła do unicestwienia dorobku Sejmu Czteroletniego i odrzucenia majowej konstytucji, a tym samym gruntownej zmiany polskiego systemu państwowego.

248
My Dygnitarze Urzędnicy y ciele Rycerstwo Woiewodztwa Lubelskiego Ziemi Lukowskiej y Powiatu Urzędowskiego — Za Uniwersytetem Najkrólewskiego Króla Jmci Stanisława Augusta Józefowi Nam Pamiągęgo pod dniem 17^{im} Miesiąca Grudnia Roku Pańskiego 1789. w Warszawie wydany do Akt Grodzkich Lubelskich dnia 3^{iego} Miesiąca Roku niniejszego w sposób Obłoty podany, na Sejmiku obrania Komisarzy do Komisji Cywilno-Wojkowej, Sejmem dotąd używanym są nowo ustanowionej do Miasta Lubelskiego Jmci y Rządy powiatu Lubelskiego z siedzibą się y do Nowote 200. 00 Dominikanów, miejsce Obradom zwoływanym dnia 3^{iego} Miesiąca Lutego wspomnianym Uniwersytetem wyznaczonym zgrupowaniu się, pod zagaieniem H. Tomasia Stuskiego Podkomorzego Generalnego Woiewodztwa Naszego obłoty Marszałka Wł. Jakuba Janiszewskiego Piarza Ziemi Lubelskiej y Apokosów to jest: Ziemi Lubelskiej Wł. Józefa Gruszeckiego y Amantia Badońskiego Komorników Granicznych Lubelskich Ziemi Lubelskiej Kłarskiego Stanisława Tomasia Prochowskiego — Powiatu Urzędowskiego Jana Pawłowskiego Wice-Regenta Trybunału Lubelskiego, aloręgo Podkomorzego Wice-gerenta Grodzkiego Chetmńskiego — Pod którego Marszałka Myrem iedynym Mistrzem Dobra publicznego Ichngi duchom zgoni y iednorozbud dla Ziemi Lubelskiej y Powiatu Urzędowskiego, z Stanu Duchownego: H. Józefa Jana Kaptęgo Leniewskiego Biskupa Abderystanowskiego, Suffra

12
Uchwała sejmiku
lubelskiego wskazująca
komisarzy do komisji
cywilno-wojskowych,
Lublin, 8 I 1789 r.,
Księgi grodzkie lubelskie (relacje),
sygn. 510

PASZPORT

Konfederacya Ziemi Warszawskiej, przychylając się do prozby Stanisława Augusty, Króla Polskiego, który z Warszawy do Lublina przyjeżdżającego z Warszawy do Lublina niniejszym opatrza Paszportem, za okazaniem którego, aby w swej podróży niebył tamowany i onszem wolny zyskiwał przejazd uprasza. Dany w Warszawie Dnia 12 Miesiąca Grudnia, 1792.

W Warszawie Dnia 12^{go} Grudnia 1792
Stanisław August Król Polski
Józef Jan Kaptę Biskup
Józef Jan Kaptę Biskup

Paszport Tomasia
Dziwulskiego, Warszawa,
12 VIII 1792 r., Księgi grodzkie
lubelskie (relacje), sygn. 529

Konstytucja 3 maja

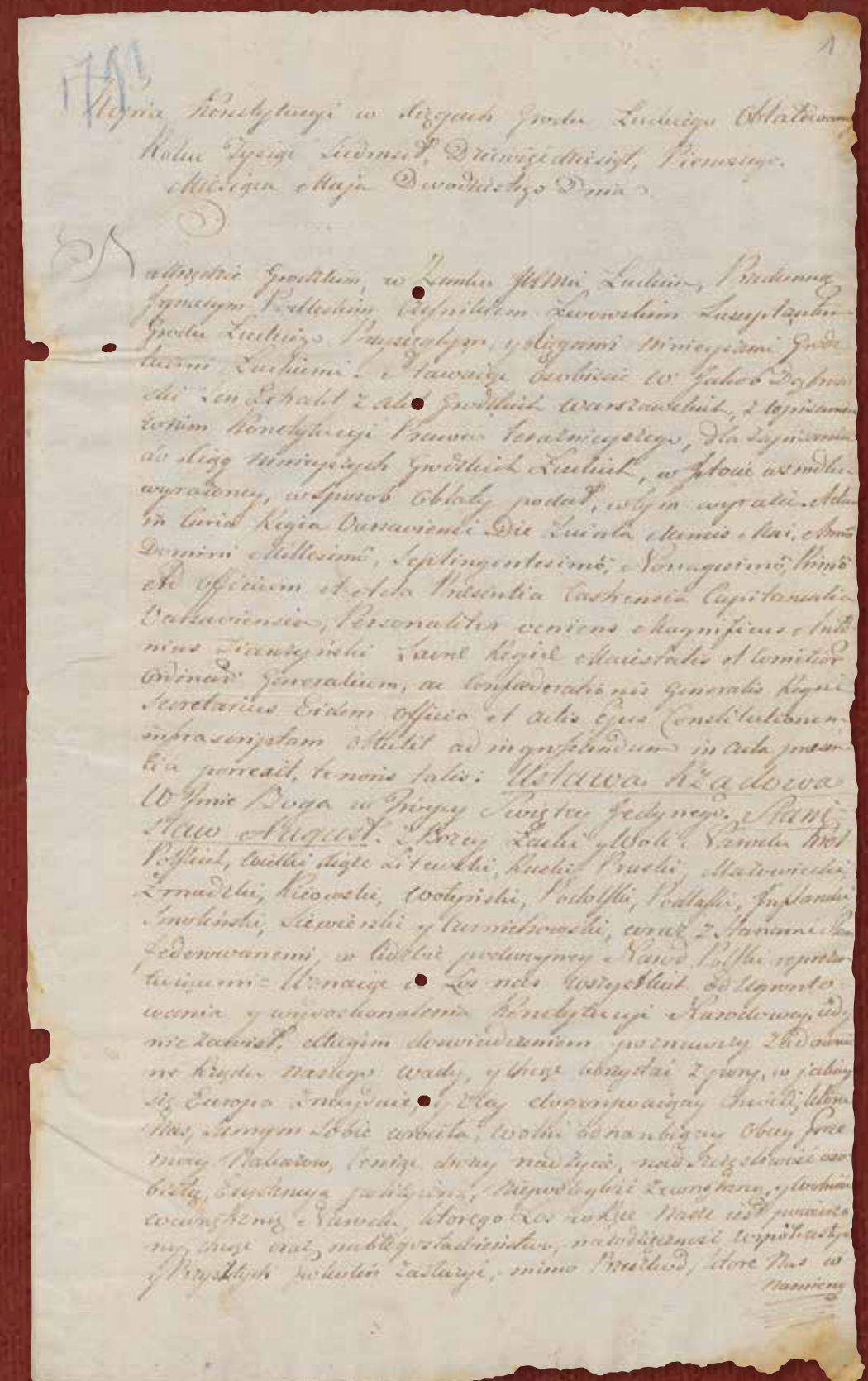
Ustawa Rządowa z 3 V 1791 r. nie była dziełem doskonałym. Zawierała sporo braków i niejasności zarówno w obszarze ustrojowym, jak i prawnym. Nie ma jednak się czemu dziwić. Powstawała ona w znacznym pośpiechu oraz przy bardzo szerokim kompromisie pomiędzy zwolennikami reform a obrońcami starego ładu. Projekt konstytucji przygotowali Stanisław Małachowski, Ignacy Potocki, Hugo Kołłątaj oraz sekretarz królewski Scypion Piatolli. Pracom nad ustawą zasadniczą patronował sam król. Akt konstytucji składał się z introdukcji, preambuły oraz 11 artykułów. Introdukcja wymieniała Stanisława Augusta Poniatowskiego jako króla Polski oraz władcę innych terytoriów wchodzących w skład dawnej Rzeczypospolitej, nawet tych, które odpadły w wyniku I rozbioru. Co najistotniejsze, znajdował się w niej zapis, według którego nazwa Rzeczpospolita Obojga Narodów przestawała funkcjonować, a w jej miejsce wprowadzono pojęcie jednolitego państwa polskiego.

W preambule wyjaśniono genezę uchwalenia konstytucji oraz objaśniono sytuację międzynarodową, która umożliwiła wprowadzenie daleko idących reform. Pierwszy artykuł wyjaśniał kwestie religijne, ustanawiając katolicyzm jako religię państwową oraz tolerancję religijną dla innych wyznań czy religii. Drugi dotyczył roli szlachty, której dominująca rola została zachowana. Zagwarantowano jej dawne przywileje oraz prawa polityczne. Był to ukłon w stronę środowisk zachowawczych. Trzeci artykuł dotyczył mieszkańców miast, którym dano prawo do samostanowienia oraz poszerzono zakres samorządu. Czwarty artykuł, wywołujący najwięcej kontrowersji, dotyczył chłopstwa, które od tej pory miało przejść „pod opiekę prawa i rządu krajowego”. Dowodem na to było zabezpieczenie prawne transakcji pomiędzy szlachtą a chłopstwem. Był to pierwszy krok do nadania wolności osobistej przedstawicielom najliczniejszego stanu w państwie. Artykuł piąty wprowadzał nowe zasady ustrojowe. Według najstynniejszego zapisu majowej konstytucji o tym, że „władza wszelkiej maści bierze się z woli narodu”, prawo do zmian w ustroju państwa przekazano w ręce wszystkich obywateli. Poza tym artykuł wprowadzał monteskiuszowski trójpodział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Artykuł szósty regulował działanie sejmiku i senatu jako organów władzy ustawodawczej oraz, co najważniejsze, ustalał, że: „Wszystko i wszędzie większością głosów decydowane być powinno. Przeto liberum veto... na zawsze znosimy”. Artykuł ósmy regulował zakres władzy wykonawczej. Na czele państwa stał król, którym po śmierci Stanisława Augusta Poniatowskiego miał być przedstawiciel dynastii Wettinów Fryderyk August, a następnie kolejni przedstawi-

ciele dynastii saskiej. W ten sposób monarchia elekcyjna ustępowała monarchii dziedzicznej. W sprawowaniu władzy wykonawczej królowi miała pomagać Straż Praw, czyli Rada Ministrów. W jej skład wchodził prymas polski jako minister oświaty oraz ministrowie wojny, policji, pieczęci, skarbu oraz spraw zagranicznych. Artykuł ósmy oddawał sprawowanie wymiaru sprawiedliwości w ręce niezależnych sądów podzielonych kompetencyjnie według stanów państwa. Artykuły dziewiąty i dziesiąty wyjaśniały kwestie zastępstwa w momencie śmierci monarchy oraz wychowania następcy tronu, a ostatni, jedenasty artykuł wprowadzał pojęcie „siły zbrojnej narodowej” i stawiał armię na straży suwerenności państwa polskiego, co ugruntowało na lata pozycję wojska jako strażnika niezależności.

Portret Fryderyka Augusta, planowanego króla Polski, autor A. Hohnack, Archiwum Łosów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 812

Kopia Konstytucji 3 maja oblatowana w księgach grodzkich łuckich, Archiwum Brezów z Siekierzyniec, sygn. 508

Ustawa o miastach

Artykuł trzeci *Ustawy Rządowej*, znany pod nazwą *Ustawy o miastach*, zmieniał diametralnie funkcjonujące do tej pory stosunki prawne, którym podlegali mieszczenie. Sama koncepcja poszerzenia praw miast i ich mieszkańców wyszła z magistratu miasta Warszawy, który postulował, aby w obliczu ciężkiego kryzysu gospodarek miejskich przywrócić im dawne przywileje, umożliwiając im tym samym ponowny rozkwit. Inspiracją dla tego pomysłu była broszura autorstwa Michała Świniarskiego, prawnika badającego przywileje miejskie oraz ich wpływ na funkcjonowanie miast na przestrzeni dziejów. Szeroką inicjatywą wykazał się prezydent stolicy Jan Dekert, który nawiązał kontakt z autorami konstytucji i po uzyskaniu ich zgody zdecydował się zaprosić do Warszawy przedstawicieli wszystkich miast koronnych. Dzięki sprawnie zorganizowanej akcji informacyjnej wieści bardzo szybko rozeszły się po całym kraju. Kiedy pozostałe miasta wiedziały już o sprawie, 27 X 1789 r. magistrat Warszawy wysłał do nich zaproszenie, w którym prosił o przybycie delegatów na zjazd w dniu 24 listopada. Rada Miasta Lublina już w lecie 1789 r. zadecydowała o wystaniu delegacji, w której znaleźć się mieli radca Michał Lamprecht i ławnik Stanisław Trojański. Niestety w zjeździe ostatecznie nie wzięli udziału, a Lublin reprezentował radca Jakub Lewandowski.

Efektom zjazdu był podniosły akt zjednoczenia miast koronnych, przypominający szlacheckie konfederacje. W memoriale aktu zjednoczeniowego zawarto szereg postulatów środowiska mieszczańskiego, w tym nadanie przywilejów, własnego prawodawstwa, reprezentacji w parlamencie oraz poszerzenia samorządu miejskiego. Po zakończeniu zjazdu wszyscy delegaci na czele z Janem Dekerem zorganizowali tzw. „czarną procesję”, która przemaszzerowała na Zamek Królewski, gdzie wręczyła spisany memoriał królowi, a następnie marszałkowi Stanisławowi Małachowskiemu oraz senatorom. Działania zjazdu delegatów znalazły swe odzwierciedlenie w konstytucji. Jej zapisy zapewniały im faktycznie więcej praw, rozszerzały samorząd oraz dawały pewną, choć nieco okrojoną reprezentację w sejmie. Uregulowano sprawy przechodzenia przedstawicieli mieszczaństwa w szeregi szlachty oraz zapewniono wszystkim mieszkańcom miast jednaki status prawny. Najważniejszym punktem był ten, który zapewniał mieszczanom wolność osobistą i pełnię praw obywatelskich. Postulaty delegatów, choć niezrealizowane w pełni, były ogromnym postępem od 1505 r., czyli uchwalenia konstytucji *Nihil novi*, dającej szlachcie prawie nieograniczoną władzę w wielu aspektach działalności państwa, w tym regulacji statusu miast i prawa miejskiego. Warto jednak wspomnieć, że wprowadzone zmiany obowiązywały jedynie w przypadku miast królewskich i nie zmieniały stanu prawnego w miastach prywatnych.

NAYIASNIEYSZY KROLU PANIE NASZ MIŁOŚCIWY

NAYIASNIEYSZE SKONFEDEROWANE RZECZYPOSPOLITEY STANY.

Kiedy gorliwe Sejmu teraźniejszy, ku ratunkowi Ojczyzny chęci dały się słyszeć powszechnym w Narodzie odgłosem; Miasta wolne Koronne i W. X. Litewskiego, czule na tak pożądanym momencie, a nadzieją odzyskania Praw swoich wsparte, nas Plenipotentów do Ciebie Najiasniejszy Królu Panie Nasz Miłościwy, do Was Prześwietny Senacie i Prześwietny Stanie Rycerski wysłały z zupełną ufnością odniesienia skutków żądań na prawie i sprawiedliwości zasadzonych. My Plenipotenci dopełniając tak ważnego zlecenia, najumiętniej przekładamy prośby wszystkich Miast wolnych, przekładamy zaś z tym większą ufnością, im bardziej do dobra powszechnego przykładzić się pragniemy, im bardziej o całość Państwa Rzeczypospolitey troskliwymi jesteśmy, im ścisłej włożone na nas obowiązki dopełnić będziemy.

Nadszedł czas Najiasniejszy Królu Panie Nasz Miłościwy i Prześwietny Stanie Rycerski, w którym znajomość sprawiedliwości i prawdy (to najużyteczniejsze ludzi oświecenie) ośmiela nas mówić w otwartej szczerości, wynurzyć najrzetelniejsze do Ojczyzny przywiązanie, a na tak ważnych pobudkach odwołać się do Praw nam służących, jako Obywatelom Miast wolnych, jako właścicielom Ziemi od wieków przez Miasta posiadanej, jako ludziom którzy użytek Praw swoich czuli, nie tylko dla siebie, lecz dla powszechnego Ojczyzny dobra; a w świetle sprawiedliwości Walzey Najiasniejszy Rzeczypospolitey Stany zaufani, wątpić nie mogą, że im to wrócić i zatwierdzić zechcecie, co Prawo natury każdemu człowiekowi, a najdawniejsze i najświętsze Przekazanie ustaw, w czasie szczęścia i sławy Polaków, Stanowi Miejskiemu zabezpieczyły.

Na tak słusznych ugruntowani zasadach, ho mogły być świętsze nad te? które człowiek od Stworcy odebrał? i które mu Rządowa od wieków zabezpieczyła opieką? Stawamy przed Wami Najiasniejszy Rzeczypospolitey Stany w dobroci sprawy naszej, i w sprawiedliwości Walzey jedynie zaufani, składamy przed Wami zbiór ustaw szanownych Przekazów, Stanowi naszemu służących. Je-

A

Memoriał przygotowany przez Zjazd Delegatów Miast Koronnych, Warszawa, 24 XI 1789 r., Akta miasta Kazimierza Dolnego, sygn. 28

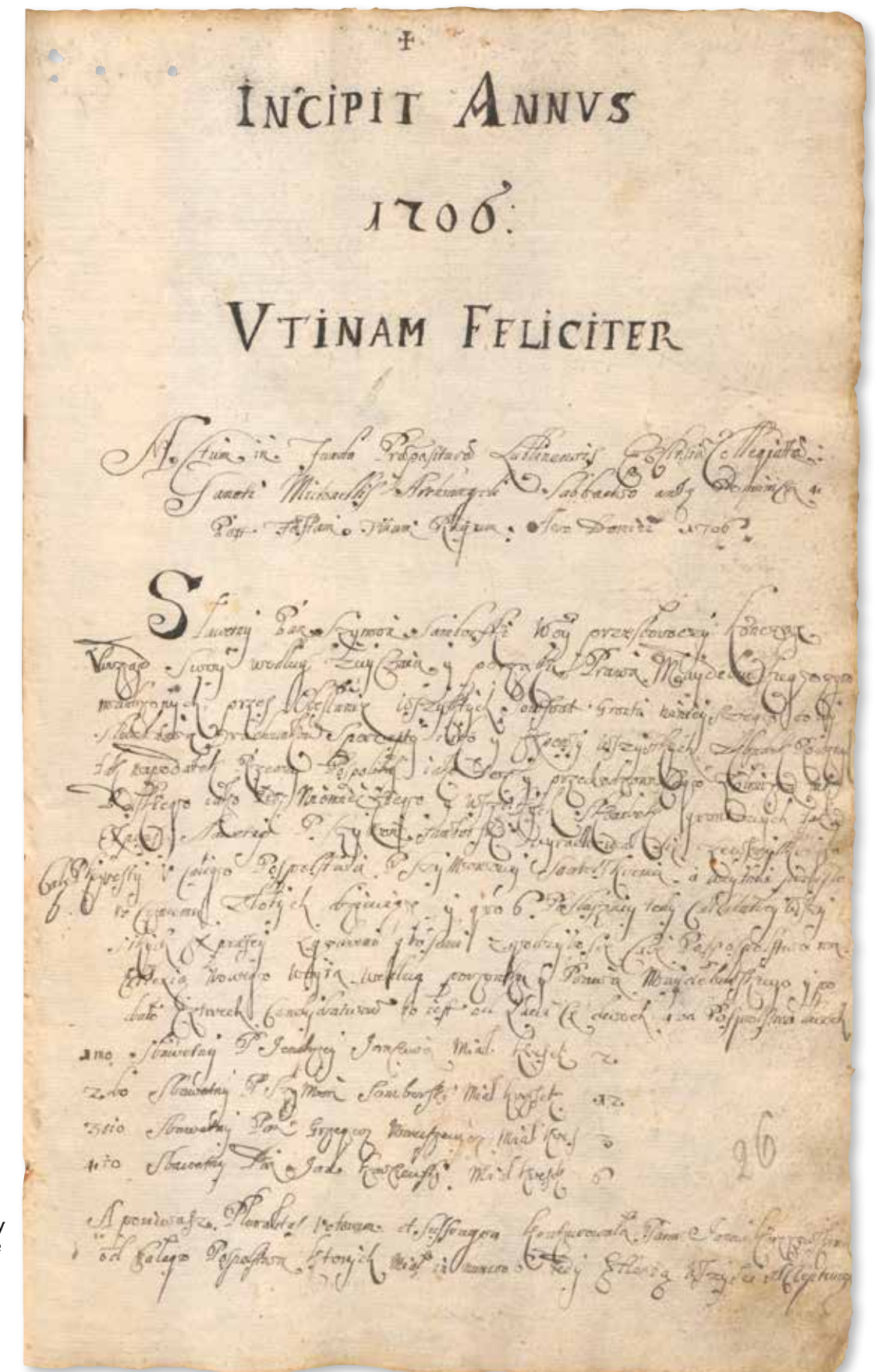
8/8

Jurydyki miejskie

Na terenie miast królewskich Rzeczypospolitej Obojga Narodów znajdowały się wydzielone tereny nieobjęte miejską jurysdykcją. Obszary te, należące do właścicieli duchownych lub szlacheckich nazywano jurydykami. Choć znajdowały się one na obszarze gruntów miejskich, posiadały własne odrębne prawodawstwo, niezależne od miejskiego magistratu a regulowane w całości przez właściciela danej jurydyki. Na tych obszarach szlachta posiadała tereny uprawne, na których znajdowały się folwarki, pola czy ogrody. Co istotne, jurydyki były często obiektem napięć pomiędzy ich właścicielami a władzami miejskimi. Kwestią sporną było płacenie podatków, od czego zwolnieni byli mieszkańcy jurydyk. Dzięki takim zabiegom koszt prowadzenia np. warsztatów rzemieślniczych na ich terenie były znacznie mniejsze, a tym samym tworzyły nieuczciwą konkurencję dla mieszkańców niefunkcjonujących w ramach takiego prawa.

Z ramienia właściciela jurydyki władzę w niej sprawował wójt, którego wybór był w całości od niego zależny. W Lublinie przyjęła się praktyka, że każdy kolejno mianowany wójt musiał być zatwierdzony osobiście przez pana. Podobnie było z innymi urzędnikami. Wśród znanych lubelskich jurydyk możemy wymienić: Brygidkowską, Piaski (Nowy Kazimierz), Bursaki, Parafię św. Mikołaja na Czwartku, Probostwo, Podzamcze, Gorajszczyznę, Grodzisko, Wieniawę, Słomiany Rynek, Kalinowszczyznę, Sierakowszczyznę i wiele mniejszych. W 1764 r. w ramach szeregu reform ogólnopaństwowych rozpoczęto proces likwidacji jurydyk. Konstytucja sejmowa z tego roku znosiła „wszystkie jurysdykcje sądowe przy miastach i miasteczkach”, co wiązało się z powrotem mieszkańców jurydyk pod władzę magistratu miejskiego. Jednak dużo jurydyk wyłączono z tego zapisu. Kolejne istotne zmiany przyniosły reformy Sejmu Wielkiego oraz zapisy Konstytucji 3 maja. Według nich zniesiona została odrębność wszystkich jurydyk świeckich i duchownych, a pełną kontrolę nad nimi przekazano w ręce magistratów miejskich. W ten sposób zniesiono całkowicie odrębność sądową i administracyjną jurydyk, choć nie zlikwidowano ich całkowicie.

Realizując nowe prawo, magistrat miejski wezwał urzędy wójtowsko-tawnicze jurydyk Podzamcze, Kalinowszczyzna, Sierakowszczyzna, Czwartek i innych, aby mieszkańcy wpisali się do ksiąg miejskich miasta. Przed tym zabiegiem wzbraniała się jedynie jurydyka Podzamcze, której wójt Klemenc stawiał zaciekły opór. Ostatecznie sprawa trafiła przed sąd asesorski, który nakazał władzom Podzamcza dostosowanie się do prawodawstwa miejskiego. Konfederacja targowicka zastopowała proces włączania jurydyk i zamroziła go na wiele lat. Ostatecznie jurydyki zniesiono w połowie XIX w.

Dokument poświadczający zmianę wójta w jurydyce Probostwo, Lublin, 27 IV 1706 r., Akta Jurydyki Probostwo, sygn. 9

Stanisław August Poniatowski (1732–1798) — król okresu reform

Ostatniemu królowi Polski — Stanisławowi Poniatowskiemu — przyszło panować w najtrudniejszym dla państwa okresie. Poddane pod protekcję władz rosyjskich, niesamodzielne, targane poważnymi problemami politycznymi, gospodarczymi i społecznymi wymagało gruntownych reform, przebudowujących cały dotychczasowy system państwowy. Było to zadanie niezwykle trudne, szczególnie biorąc pod uwagę pozycję samego monarchy i jego przymioty osobiste.

Wywodził się on z zamożnej rodziny arystokratycznej. Jego ojciec Stanisław hr. Ciołek należał do obozu politycznego związanego z Augustem III, a matka Konstancja Czartoryska była członkiem „Familii” — stronnictwa politycznego, zakładającego ścisłą współpracę z Rosją i dążącego do gruntownych reform. Określone poglądy polityczne rodziców wpłynęły na model wykształcenia przyjęty przez młodego Stanisława oraz ukształtowanie jego politycznej sylwetki. Oprócz matki jednym z pierwszych jego nauczycieli był poseł rosyjski Herman Keyserling. Poniatowski odebrał za młodu solidne wykształcenie, interesował się literaturą oraz sztuką, a w szczególności malarstwem, dodatkowo biegle władał kilkoma językami. Służbę wojskową odbył początkowo w armii rosyjskiej, a następnie saskiej. Po powrocie do kraju praktykował w kancelarii swojego wuja Michała Czartoryskiego, gdzie nabierał pierwszych doświadczeń politycznych oraz zetknął się z polityką „Familii”, która początkowo nie przypadła mu do gustu.

Wiosną w 1750 r. wyjechał do Berlina, gdzie poznał brytyjskiego dyplomatę Karola Williamsa, który stał się mentorem oraz nauczycielem politycznym Poniatowskiego. Pod jego wpływem wykrystalizowały się poglądy republikańskie przyszłego króla. W latach 1751–1754 młody Poniatowski bardzo wiele podróżował, poznając ówczesną europejską elitę polityczną oraz zaznajamiając się z prowadzoną przez nią polityką. W 1755 r. przybył wraz z Williamsem do Petersburga, gdzie poznał

Portret Stanisława Augusta Poniatowskiego ze zbiorów rodziny Łosiów, N.N., b.d., Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 810

Uniwersał Stanisława Augusta Poniatowskiego do mieszkańców państwa polskiego informujący o ustanowieniu sądów powszechnych, Warszawa, 12 VII 1791 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529

MY STANISŁAW AUGUST

Z BOŻEJ ŁASKI, I WOLI NARODU KRÓL POLSKI, WIELKI XIAŻĘ LITEWSKI, RUSKI, PRUSKI, MAZOWIECKI, ZMUDZKI, KHOWSKI, WOŁYŃSKI, PODOLSKI, PODLASKI, INFLANCKI, SMOLEŃSKI, SIEWIERSKI, I CZERNIECHOWSKI.

Nieustannym Naszym było pragnieniem, aby w Kraiach od Boga, Rządom Naszym powierzonych, sprawiedliwość kwitnęła. Do tego zatem celu, Ojcowski Nasze zmierzaliśmy siłami, bieg też sprawiedliwości tak zabezpieczyć po Jurysdykcjach Sądowych, aby i żadney niepodpadał przeszkodzie, i Obywatele w oczekiwaniu onej, nigdy zawiedzionemi nie byli.

Powołani nową Uchwałą Rządową, Władzę Najwyższą wykonywania Praw, NAM KROLOWI w Straży oddającą, gdy w przepisach Onej, mamy oddaną i tę Rządu Kraiowego część, aby Magistratury i Jurysdykcje Sądowe, dla powiększenia świadectwa, o pilnym obowiązku swoich Urzędowych pełnieniu oddawały Raporta, tak co do Regestrów Sądowych w czasie z Prawa przepisany oddanych, iako też, co do przytomności Sędziów, i zachowanego kompletu; a w przypadku niezachowania przez też Magistratury i Jurysdykcje rzeczonych Prawa, ostrzegać i napominać oneż, moc NAM jest zostawiona; Uznaliśmy przeto za rzecz potrzebną, List ten Nasz Okólny, do Wszystkich Magistratur, i Jurysdykcji Sądowych wydać, a w nim sflować do włożonych na NAS obowiązków, Decyzją Naszą, onymże do wiadomości publicznej podać, w tym zaufaniu zapełnimy: że tak przez winne wyrokiem Prawa posłuszeństwo, iako i dla dogodzenia trolikiemu zawzię o powiększoną spokojność Naszemu Seiscu, też Magistratury i Jurysdykcje Sądowe, do niniejszego Urządzenia Naszego sflować się będą. W dopełnieniu czego, mieć chcemy i rekwirujemy: aby Trybunały Główne, tak Koronne swoich Prowincji, iako i W.X. Litt: oddały z Kadencyi swoich Sądowych Raporta, NAM KROLOWI w Straży, na ręce W. Ministra Pieczęci w też Straży, a to poczynając od dnia 1. Sierpnia Roku bieżącego, z wyrażeniem w nichże: rmo. Wiele w każdym oddzielnie Regestrów, amaydowno się przy zaczęciu Kadencyi, Wpisów? Wiele z tych, na dokończeniu też, spóźnionych? i wiele do przyszłej pozostałych? zdo. Wiele z tych Wpisów było Dekretów, *ex feris partium controversiis* ferowanych? wiele przez Kondemnaty? wiele *in contumaciam* exp-dyowanych? a wiele innych *per nos* fant, spado? ztio. Wiele Dekretów *Executioni* wydanych było? Wiele Kryminalistów obwinionych, i pod pilnowanie Komendy Wojska, oddanych zostało? Jakich, co do osoby, i co do występu? i czyli na tych, i jakie zapadły Sądowe wyroki? lub jeszcze dalszej oczekują decyzji? A że Prawo na teraźniejszy Sejmie zapadłe, do Akt tutejszych Warszawskich, pod dniem 23. Miesiąca Maja Roku bieżącego, sposobem Oblaty wniesione, pod tytułem: *Deklaracja tymczasowa względem Proceffów i Sądów* — będące, dla nieprzerwanie dopełnianego biegu sprawiedliwości, stanowi: iż gdy jeszcze podług Ustawy Rządowej, prawidła wyboru Sędziów, i oznaczenia Sądów Ziemianich pierwszy Inflancyi, dotąd nie są przepisane; aby Sady Ziemskie i Grodzkie w swoich Kadencyach, w Koronie i Litwie, tym czasem, to jest do dalszej Seymu niniejszego Ustawy, odprawowały się, i sprawy podług dawniejszych Praw, do nich należące rozstrzygały; Także, w przypadku śmierci, lub postąpienia na wyższy Urząd, iako też niezachowania którego z Sędziów Ziemskich, lub Grodzkich, wolność Obywatelom obrania Surrogata w Koronie, sflować do uchwały Seymu teraźniejszego, a to niedługo, iak do czasu Prawem dla Sądów Ziemianich oznaczyć się mającego, jest zostawiona; Przeto, na mocy dopiero wymienionych tego Prawa wyrazów, rekwirujemy też Sady Ziemskie, i Urzędy Grodzkie w Koronie, i Wielkim Xięstwie Litewskim: aby dopełniając woli Prawa, w sądowni tymczasowie swoich Sądowych Kadencyi, Raporta z tychże, od daty dościa niniejszego Naszego Listu, i pierwszego po nim zaczęciu Kadencyi, czynione, prześlane, i NAM KROLOWI oddawane były. Przypominając oraz Jurysdykcjom Koronnym Prawo 1768. Roku, aby Wpisy w Regestrach Sądowych, ile byż mogły, żadnego niewynajdując pretextu przewołane, i nieopuszczając dawniej praktykowanych Rejekt, iako Prawa przeciwnych, oddane bywały. I czyli w tej mierze stało się zadość rzeczonemu Prawu, lub nie? Niemniej, że Kadencye bez sądowni nie były, i nie są (iako krok Prawa przeciwny) w Raportach zwykłych, też Ziemstwa i Grody, umieszczają domieszczenia. Dan w Warszawie, Dnia XII. Miesiąca Lipca, Roku Pańskiego M.DCC.XCI. Panowania Naszego XXVII. Roku.

STANISŁAW AUGUST KROL.

Malachowski, Kanclers Wielki Koronny.

Właściwy Referat do W. X. Litt. Stanisław August
List Okólny, do Trybunałów, i innych Jurysdykcji Sądowych Obojga Narodów.

Zofię Augustę (późniejszą carycę), z którą połączył go płomienny romans. Jako uczestnik roszad politycznych trwających w Rosji nabył umiejętności dyplomatycznych i politycznych, a także zapewnił sobie wsparcie dworu rosyjskiego, który miał w Rzeczypospolitej ogromne wpływy. W trakcie sejmiku elekcyjnego po śmierci Augusta III „Familia” dzięki rosyjskiemu wsparciu finansowemu zmobilizowała wszystkie swoje siły i przeforsowała Stanisława na króla.

Jego pozycja na początku rządów była bardzo słaba, chociaż przeciwnicy polityczni zaniechali zaciekłych ataków na jego osobę. W wielu sprawach politycznych był on bardzo silnie uzależniony od „Familii” oraz dworu rosyjskiego, ale w wielu innych, szczególnie tych w dziedzinie kultury, przejawiał osobiste zainteresowanie i gorliwe zaangażowanie. To z jego inicjatywy założono Szkołę Rycerską, organizowano obiady czwartkowe będące cyklicznymi spotkaniami ówczesnej elity kulturalnej oraz zainicjowano budowę wielu przedsięwzięć architektonicznych. Król, wyrosły w ideałach republikańskich, podzielał również postulaty o konieczności reformy państwa. I rozbiór polski, dokonany w 1772 r., był sygnałem, że dalsze trwanie w marazmie politycznym może doprowadzić jedynie do jeszcze większej katastrofy. Rosja, która podporządkowała sobie życie polityczne w Rzeczypospolitej, skutecznie tłumiała wszelkie próby reform. Dopiero uwikłanie się jej w wojnę z Turcją oraz przychyłność dworu pruskiego i austriackiego umożliwiły rozpoczęcie procesu reform. Król aktywnie włączył się w dzieło reform, które zapoczątkował Sejm Czteroletni. Osobiście patronował powstaniu projektu *Ustawy Rządowej*. Pomimo ostrzeżeń posła polskiego w Rosji Augustyna Deboli, który 5 VIII 1791 r. napisał list, przekazujący niepokojące informacje o groźbie interwencji rosyjskiej od jednego z generałów rosyjskich, król nie dał wiary tym twierdzeniom.

Dopiero zawiązanie konfederacji targowickiej, a następnie wybuch wojny w 1792 r. uzmysłowił mu rzeczywistą powagę sytuacji. Będąc silnie uzależnionym od dworu rosyjskiego, a w szczególności od imperatorowej Katarzyny II, zdecydował o dołączeniu do konfederacji targowickiej i realizacji jej postulatów. Poglądy republikańskie i reformatorskie króla stały się z uległością wobec polityki rosyjskiej i carycy Rosji, do której miał ewidentną słabość. Ostatecznie doszło w 1793 r. do II rozbioru, który pozbawił Polskę kolejnych terytoriów. W trakcie insurekcji kościuszkowskiej Poniatowski, będąc już całkowicie zdominowanym przez Rosjan, potępił powstańców. Klęska powstania przypieczętowała III rozbiór i zarazem ostatni akt tragedii narodowej, który wymazał Polskę z mapy świata na 123 lata. Stanisław August abdykował i resztę życia spędził na rosyjskim dworze.

Fotografia portretu Stanisława Augusta Poniatowskiego we właściwym stroju koronacyjnym ze zbiorów Wincentego Łosia, 1878 r., Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 811

Konfederacja targowicka – w obronie starego porządku

W polskim społeczeństwie Konstytucja 3 maja została przyjęta na ogół entuzjastycznie. Przeciwno nie były jedynie niewielkie ugrupowania, nadrabiające braki w swojej liczebności dużą aktywnością polityczną oraz głośnością własnych postulatów. Na czele opozycji antykonstytucyjnej stanęli Stanisław Szczęsnny Potocki oraz Seweryn Rzewuski. Po pewnym czasie dołączył do nich Franciszek Ksawery Branicki, zachowujący początkowo stanowisko dwuznaczne, z jednej strony wystrzegając się krytyki dzieła reform Sejmu Wielkiego, a z drugiej zupełnie się z nim nie zgadzając. 14 V 1791 r. Stanisław Potocki wysłał list do jednego z faworytów carycy Katarzyny księcia Grzegorza Potiomkina, domagając się interwencji zbrojnej, obalenia *Ustawy Rządowej* oraz przywrócenia systemu gwarancyjnego. Potiomkin próbował nakłaniać carycę do wojny, jednakże opozycyjne wobec niego środowiska z innym faworytem carycy Płatonem Zubowem na czele skutecznie paraliżowały jego zamysły. Pomysł interwencji był co chwila przekładany i odwlekany w czasie. Dopiero śmierć Potiomkina spowodowała, że kontestujący do niedawna pomysł interwencji zbrojnej Płaton Zubow zmienił swoje zdanie i zaczął nakłaniać carycę do podjęcia dalekosiężnych kroków. W ten sposób faworyt carycy budował własną pozycję polityczną.

Wizyta w marcu 1792 r. Potockiego, Rzewuskiego i Branickiego w Petersburgu co prawda spotkała się z wrogością ze strony rosyjskich kół politycznych, to jednak zakończyła się podjęciem decyzji o uderzeniu na Polskę. Największy wpływ na taką decyzję rosyjskiej imperatorowej miały wspomniane sugestie Zubowa. 18 V poseł rosyjski Jakow Bułhakow przekazał rządowi polskiemu notę powiadamiającą o wkroczeniu wojsk rosyjskich. Jako argumenty za interwencją podawano w niej nieprzyjazne zachowania w stosunku do Rosji podczas wojny z Turcją, prześladowania prawosławia oraz brak szacunku wobec carycy przejawiający się w mowach podczas sesji sejmowych. Akt polityczny ujmujący zasady działania ruchu sprzeciwiającego się *Ustawie Rządowej* sformułowano w Petersburgu pod koniec kwietnia 1792 r., a ogłoszono 14 V 1792 r. w małym miasteczku o nazwie Targowica. Od nazwy tej miejscowości akt wymierzony w projekt reform i Konstytucję 3 maja nazwano konfederacją targowicką, co na lata stało się symbolem zdrady narodowej.

135

Rządy konfederacji targowickiej

Przywódcy konfederacji targowickiej liczyli na szeroki odzew społeczny i poparcie postulatów o przywróceniu statusu kraju sprzed 1791 r. Społeczeństwo jednak nie poparło masowo konfederatów, choć Stanisław Potocki usilnie rozsyłał kolejne uniwersały, w których przedstawiał zapisy Konstytucji 3 maja jako zamach na wolność i prawa obywatelskie. Nie zdołał jednak przeciągnąć na swoją stronę żołnierzy, którzy mimo porażek w walkach z Rosjanami zacięcie stawiali im opór. Momentem kluczowym okazał się akces Stanisława Augusta Poniatowskiego do konfederacji oraz rozkaz poddania się polskiej armii. Po zajęciu ziem litewskich analogiczną do targowicy konfederację zawiązano w Wielkim Księstwie Litewskim. Następnym krokiem było powołanie instytucji konfederacji w postaci sądów, które miały z jednej strony stanowić narzędzie sprawowania władzy, a z drugiej być batem na tych, którzy nie popierali jej postulatów.

6 IX 1792 r. rozpoczęły się w Brześciu nad Bugiem obrady Generalności Obu Konfederacji, które od 11 IX obradowały wspólnie pod nazwą Najjaśniejszej Konfederacji Obojga Narodów. Natychmiast rozpoczęła ona likwidację zmian ustrojowych wprowadzonych przez Konstytucję 3 maja, terytorialnych organów władzy oraz stałego etatu wojska. Sądy konfederackie stały się właściwą władzą w państwie. Ich decyzje były bardzo bolesne w skutkach dla gospodarki państwa, które musiało wypłacać kontrybucję na rzecz armii rosyjskiej, i tych, którzy stanęli w obronie konstytucji, a obecnie tracili swoje majątki i dorobek życia. 27 IX zamknięto obrady w Brześciu i zadecydowano o przeniesieniu ich do Grodna. 17 VI 1793 r. rozpoczęła się sesja sejmu w asyście wojsk rosyjskich. Sejm grodzieński składał się wyłącznie ze zwolenników konfederacji, o co zadbali jej przedstawiciele na poziomie lokalnym. Sejmiki oprowadzone przez członków konfederackich sądów wystąpiły na obrady tylko zwolenników ścisłej współpracy z Rosją. Finałem obrad sejmu grodzieńskiego było podpisanie traktatu sesyjnego, w którym Rzeczpospolita zrzekała się kolejnych części swego terytorium. W ten sposób przeprowadzono II rozbiór Polski.

STANISŁAW BIELIŃSKI

MARSZALEK KONFEDERACYI GENERALNEY O. N. Y SEYMOWY,

Order of Polish Cavalry.

Wieś przesyłny Narodzi! że Szym uszł, że w Uniwersytecie
J.K. Mo. Reprezentantów swoich wysłał, uprzedził imie-
nie D. kłasyę Mocartów Salcedów i oddał Prowinę pod ochro-
nowanie sągorników. Nie sayno Ci było, że w Krakowie poloknie
Rupley Zegom-dzono Stany, zbroyę obywateli Ręką, bez Gły i mocy
Kraiovey saufstey, nie więcej zaywł nie mogły, jak ulgę tak okrop-
ny okoliczności, i adzł to swyby nie dykcey przawadzący nie
mocy Salcedów Nasych, Wszelko to tryko w mocy Stany było, i
co rozgłosu rufkopok radziła, nie mieściły nie szłała. Trudniacie
N. K. Juci, przasno Rody Senatu i Ministrowi, głuwo! Stany Ry-
warskie, usteżyły się nie wazno z najwyższą władzą, owarde
wyłączone ciwy na Ozyrzaczanie: już to przez trakt wanie Mi-
nistray, już przez podawanie Not, już przez kary przed Narodem,
przed Kurpią, i przez cały Sultana zwoziwie. Lwa re w szylkiki
spósoy zbroyę nie poparte Gły, były słabey w mocy i nabożny
Mocartów, rozbiór Krów nasych zaymujących i do skutku przypra-
dzających.

Legł zatem ofiary przemocy i gwałtu Krzyż nasz, oderwana i z Prawinyce od Ciała Rępięcy, których żadnego nie było sposobu bronić i ocalić; lecz nim to nastąpiło, żadne kroki od Szwecji do cesarstwa Krzyża przedsięwzięte opuszczone nie były, któreby temu niebezpieczeństwu, nie możności raty nie czyniły.

Podane Noty od Dworów Zagranicznych rozbiór Prowincji Polskich popierających, zostały komuniowane Ministeryalnemu wszystkim P.łom Dworów, do tego rozbioru nie interesowanych; wzrusza była pomoc tychże Dworów, na wsparcie tejż samej i opadającej Polski; Lecz odpowiedź, wspaniałomyślny Połow Szymonowicz, okazałszy zimną obietnicę, że dany namowcaż do Dworów, nie uczyniła żadnego.

[illegible]

Zdało się Sejmowcem Stanom, iż tak abstrakcyjnych i potrzebnych układów dotąd przyniść nie można było, bożak wziętych okoliczności, że sąsiad słowackiej polityki, wywołane nie zostały, a któreby nastąpiły determinacja nieodmiennie Stanów Sejmowców, szłyby Konferencja

Targowicki z powodów w Akcie Konfederacji Grodzieńskiej wyrażonych, uchylona została; jakoż pomieniona Konfederacja Targowicka, pod Dnielem 14. Miesiaca Maja 1793. Roku, pod Targowicą zwołana, nowym zwołaniem (wznow.) w Grodzie Dnia 13. Miesiaca terazniejszego uczynionym, Sęmy Seymnikowi rozwiązały.

Rozprawa w sprawie, ażeby po rozwiązaniu Konferencji Targowickiej, Republika w Stanach złączonych na Sejm Zgromadzony, w beczynie nie wchodzi, dla czego sposobniejąc tak okropnym widowiskowi, utworzony jest związek między w Sejmie dwóm Osobom Najwyższymi Króla Jmci, Sejm, Ministerium, Stan Ryński, tymi celami wcale nie rozumiejący jedności politycznych, ażeby wykreślić Sprawę i Działania Polityczne Republiki do jej znaczenia i znaczenia się, ułożone, uniesione, i ułożone były.

Zedy zaś w czasie między ukończeniem Rządu, a zakończeniem Sejmu i Konferencji ternopolczyków, Kraj i Obywatele bez sprzeczności nieoficjalnie, obmyślił już sposób Administracji sprawiedliwości w Akcie Konferencji Grodzień: pod dniem wyżej wyrażonym swiętynny, do którego Prace Województwa, ziemi i Powiaty stosować się będą.

Z Urzędu pęto do władzy moicy tutejszego — Wziam w obec i
zadaniem s obnno do wiad-mosci podaje, iż K. Konfederacya Targowicy
istniejąca, iż Konfederacya Wolszchizna Mięszcowa, tylko
do pierwszego Octobris dla ukoczenia dzieł swoich trwać będą,
iż miejsce Sądów Konfederackich zaślągi Sądy Ziemińskie, jakie
były przed Sejmem Roku 1788. a góziaby Sędziowie Ziemińscy,
albo przed. amerc, albo przed. polpicieni na wyższe Urzędy nie-
znaydujący licy, nięgiękie ich Komornicy Ziemińscy zaślągi, zachowują
w tej mierze Prawo, pierwszeństwa Osób do Prezydencyi, aktualnego
Sędzię, z śladu dawnych Sędziów pozostałego, iż Strony zgromadzo-
ne i Skonfederowane, żądają, ażeby wszelkie ukoczenia, w Akcie
Konfederacyi Grodzkiej wyrażone, w całym Kraju zachowane i wy-
konane były.

Dla czegoż iż Konfederacyi Grodzieńskiej do Xiąg Publicznych
Ziemskich przesyłając, jakoteż niniejszy Uniwersał, wraz z Działem
Konfederacyi Grodzieńskiej, w Akta Ziemianńskie chcąc mieć wzięzione,
należy, abyś do Wykazyń Kancelaryi Koronnych i Litewskich odsłaniał;
zaświeca, abyś do Wykazyń Konfederacyi przez Kancelaryję Ziemską
także przesyłał, iż do Xiąg Konfederacyi Koronnych i Litewskich
przesłać i wnieść i wzięzione były, i tudzież z Archiw Publicznego
sołtys, który Uniwersał, Ręką moją podpisał. Dział 6^{ty} w Grodzie
Dnia 17, Miesiąca Wrzesnia 1793. Roku.

STANISŁAW BIELIŃSKI Marszałek
Konfederacji Generalnej O. N. i
Szymowy.

Zgodnie z Oryginałem.

Uniwersał donoszący o Akcie Konfederacyi Grodzieńskiej.

Uniwersał marszałka konfederacji
generalnej Stanisława Bielińskiego
informujący o akcie konfederacji
grodzieńskiej, Grodno, 17 IX 1793 r.,
Zbiór dokumentów różnej proveniencji,
sygn. 117

[illegible]

Uniwersał marszałka konfederacji
Stanisława Potockiego
ustanawiający sądy konfederacji,
Tulczyn, 4 VII 1792 r., Księgi sądów
konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej
i powiatu krasnostawskiego, sygn. 3

STANISŁAW
SZCZESNY
POTOCKI
GENERAL ALTYLERYI KORONNEY
GENERALNEY KONFEDERACYI KORONNEY
MARZALEK.

Wszem wobec i każdemu zobobna komu otym wiedzieć należy wiadomo czynię. Jż Generalna Konfederacya Koronna, chcąc stale utrzymywać Rzecz-Pospolitę z Ościennemi Państwami w naylepszey przyjaźni i pokoju, czuła o wewnętrzną spokojność Kraiową i pragnąc aby sprawiedliwość Sąsiedzkim Poddanym, i wzajemnie, nieprzerwanie oddawana była. Sądy Pograniczne Wojewodztwa Kijowskiego, Podolskiego y Bracławskiego tak z strony Rosyjskiey iako też i Tureckiey otworzyć Urodzonym Sędziom Pogranicznym zaleca. Ktorzy sposobem sobie Prawami opisanym Też Sądy na naypierwszey Kadencyi Reslumować i sądzić będą. Wprzod iednak Przyśleżę na wierność Rzeczy-Pospolitey na Dniu Czternastym Maia Roku bieżącego Tyśiąc Siedmset Dziewiędziesiąt Drugiego pod Targowicą Skonfederowaney, wykonawszy. Nieposłuszni temu Uniwersałowi w Sądach Konfederackich do odpowiedzi pociągnięni będą. Dan w Tulczynie Dnia Czwartego Miesiąca Lipca Roku Tyśiąc Siedmset Dziewiędziesiąt Drugiego.

Stanisław Szczesny POTOCKI G. A. K.
Marzałek Konfederacyi Koronney.

Dyzma Bończa TOMASZEWSKI Gener.
Konfeder. Koron. Sekretarz

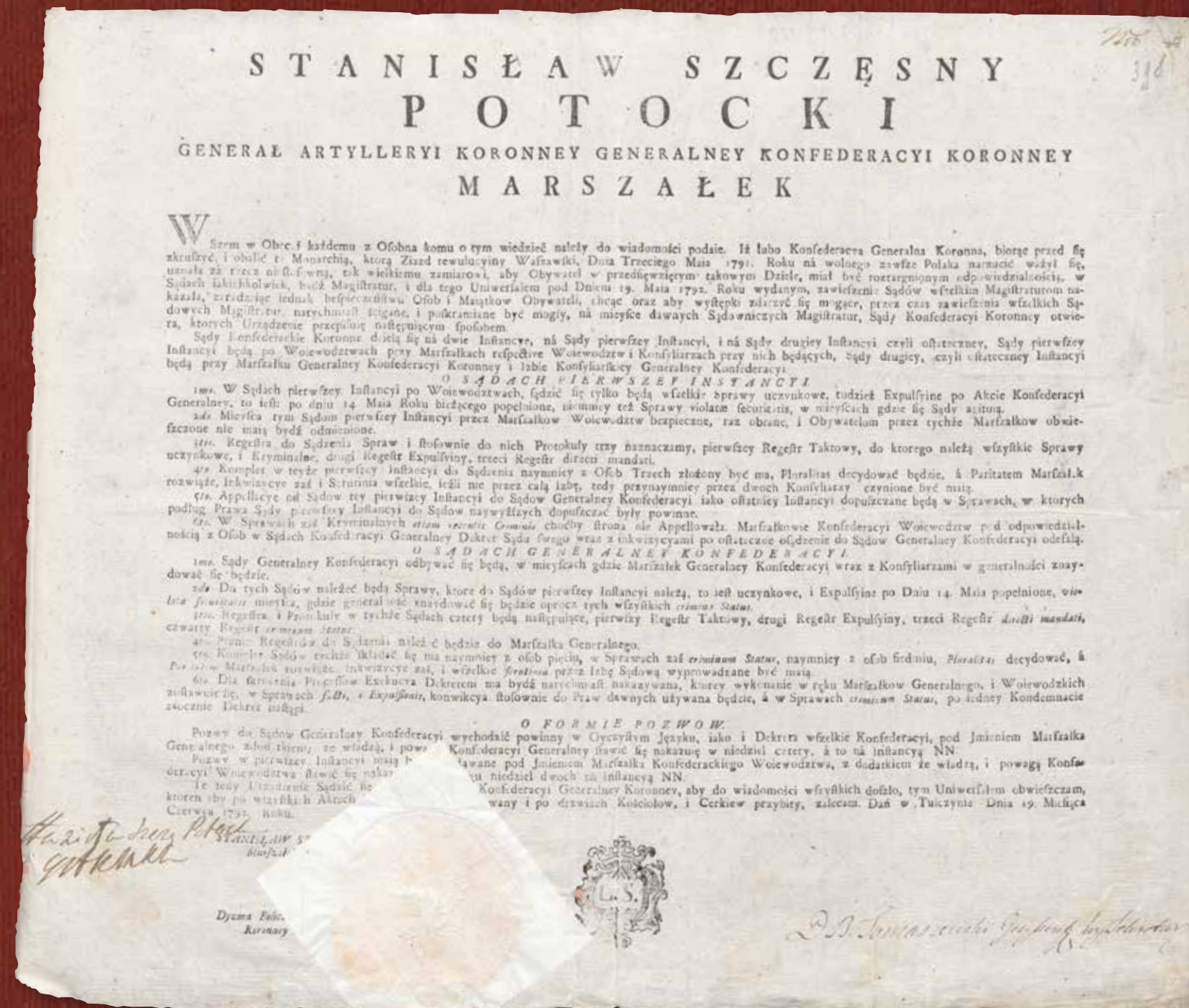
Uniwersał zalecający otwarcie Sądów Pogranicznych Województw Podolskiego Kijowskiego i Bracławskiego.

Targowiczanie

Na czele konfederacji stanęło trzech wpływowych polityków piastujących najwyższe urzędy wojskowe w Koronie. Inicjator spisku Stanisław Szczęśny Potocki był najbogatszym magnatem w kraju, a dodatkowo piastował stanowisko generała artylerii koronnej. To on wysunął się na pozycję przywódcy konfederacji, piastując funkcję jej marszałka oraz kierując jej poczynaniami. Oprócz niego do ścisłego przywództwa konfederacji należał hetman polny koronny Seweryn Rzewuski. Po 10 miesiącach od uchwalenia Konstytucji 3 maja dołączył do nich również hetman wielki koronny Franciszek Ksawery Branicki. Wcześniej Stanisław August Poniatowski proponował mu objęcie departamentu wojny w Straży Praw, na co w pierwszej chwili wyraził ochotę, po czym zrezygnował.

Po zajęciu Litwy przez wojska rosyjskie i ustanowieniu konfederacji litewskiej do spisku dołączyli także kanclerz wielki litewski Aleksander Michał Sapieha, łowczy wielki litewski Józef Zabiełto, hetman polny litewski Szymon Kossakowski oraz jego brat biskup inflancki Józef Kazimierz Kossakowski. Postulaty konfederacji poparło także wielu wyższych przedstawicieli duchowieństwa. Można by tu wymienić osobę biskupa chełmskiego Wojciecha Józefa Skarszewskiego, biskupa poznańskiego Antoniego Onufrego Okęckiego, biskupa łuckiego Adama Naruszewicza i biskupa wileńskiego Ignacego Jakuba Massalskiego. Po przystąpieniu króla do konfederacji poparli ją nawet ministrowie Straży Praw w osobach Michała Jerzego Wandalina Mniszcha i prymasa Michała Poniatowskiego, a nawet jeden z architektów Konstytucji 3 maja Hugo Kołłątaj. Część z nich została osądzona za zdradę podczas insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r. i skazana na śmierć przez powieszenie.

Uniwersał marszałka konfederacji Stanisława Potockiego informujący o rodzaju sądów konfederackich, Tulczyn, 19 VI 1792 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529

Wojna w obronie Konstytucji 3 maja

Uchwalenie Konstytucji 3 maja likwidowało de facto zależność Rzeczypospolitej od Rosji i usuwało hańbiący dla państwa polskiego protektorat. Do przewidzenia było, że prędzej czy później Rosjanie zechcą odzyskać utracone wpływy. Doskonałym pretekstem do interwencji militarnej okazała się konfederacja targowicka zawiązana w kwietniu 1792 r. w Petersburgu. Państwo carów mogło sobie pozwolić na interwencję z uwagi na korzystną sytuację polityczną i międzynarodową. Prusy i Austria, deklarujące swoje wsparcie w obronie konstytucji, ostatecznie zachowały neutralność wobec poczynąń Rosji. Turcja, która toczyła z nią wojnę od 1788 r., podpisała 9 I 1792 r. traktat pokojowy w Jassach. W ten sposób Rosjanie, nie będąc uwikłani na żadnym froncie, mogli wykorzystać wszystkie swoje siły do walki z Polakami.

Oficjalnie wojna nie została wypowiedziana, a jako argument do wkroczenia na tereny Rzeczypospolitej podawano prośby o pomoc samych Polaków. Reformy Sejmu Wielkiego zakładały powiększenie stałego etatu wojska do 100 000 żołnierzy. Niestety kolejne uchwalane etaty nie dawały satysfakcjonujących liczb. Ostatecznie udało się powołać pod broń ok. 70 000 żołnierzy i wystawić 200 dział. Bezpośrednio na front trafiło 56 000. W większości byli to jednak żołnierze niewyszkoleni i niezaprawieni w wojennych trudach. Problemem była również aprowizacja oraz brak kompetentnych dowódców liniowych, chociaż na czele armii polskiej stanęły takie osobistości, jak Józef Poniatowski, Tadeusz Kościuszko czy Jan Henryk Dąbrowski. Ten ostatni dysponował doświadczeniem nabytym w trakcie służby w armii saskiej, jednak ostatecznie jego udział w walkach był niewielki. W ramach 1. Wielkopolskiej Brygady Kawalerii Narodowej, która znalazła się w odwodzie, otrzymał zadanie osłaniania stolicy na linii Bugu. W razie potrzeby brygada miała wesprzeć siły litewskie gen. Michała Zabiełły.

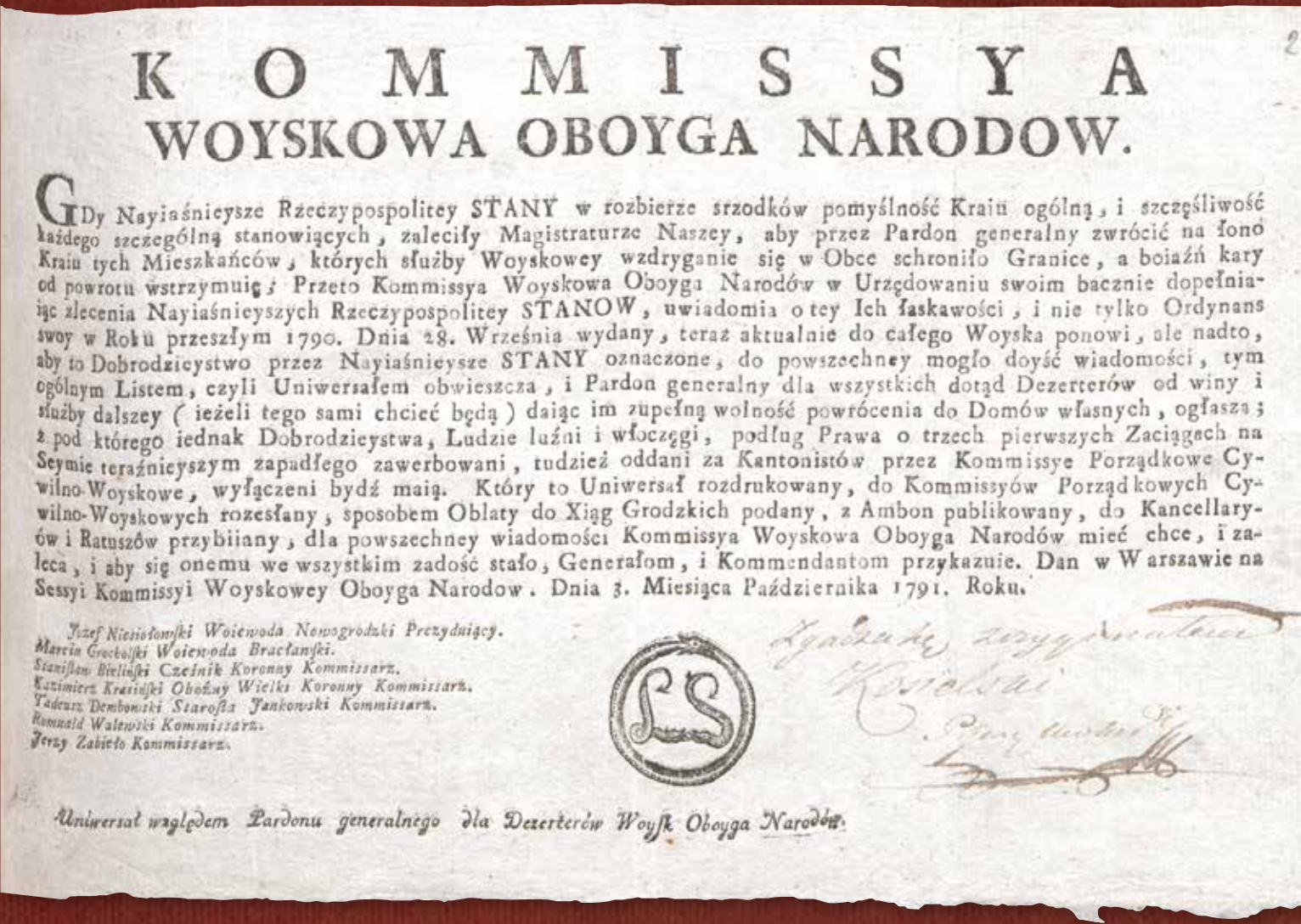
Armię polską podzielono na dwa korpusy: jeden pod dowództwem Józefa Poniatowskiego oraz drugi pod komendą Ludwika Wirtemberskiego. Rosjanie wystawili przeciwko Polakom armię liczącą ok. 100 000 zaprawionych w wojnie z Turcją weteranów. Podzielono ich na dwa korpusy interwencyjne: jeden pod dowództwem gen. Michała Kachowskiego, a drugi Michała Kreczetnikowa. Ten pierwszy wkroczył do Rzeczypospolitej od strony Mołdawii, drugi uderzył na Litwę. Dowodzący wojskiem na Litwie książę Wirtemberski porzucił swój korpus, a jego następca generał Józef Judycki okazał się wodzem nadzwyczaj nieudolnym. Z jego powodu korpus litewski poniósł szereg porażek: najpierw pod Mirem, a następnie Zewlem. Pozbawieni właściwego dowództwa żołnierze sami zorganizowali się i stawili silny opór pod Brześciem, jednak wyhamowało to Rosjan jedynie na krótką chwilę.

Korpus Poniatowskiego początkowo również ponosił liczne porażki i został zmuszony do odwrotu. Odmiana losu nastąpiła dopiero podczas bitwy pod Zieleńcami, gdzie Polacy odnieśli po raz pierwszy poważne zwycięstwo. Niestety nie zahamowało to pochodu sił Kachowskiego, choć brawurowa obrona polskich dywizji dowodzonych przez Tadeusza Kościuszkę pod Dubienką pokazała, że Polacy są w stanie stawić zacięty opór nawet pomimo znacznie mniejszych sił. Generał Kościuszko napisał: „Nieprzyjaciół atakował nas strasznym i nieprzerwanym ogniem z ogromnej liczby armat z frontu i z lewego skrzydła”. Bitwa ta rozegrała się 18 VII 1792 r., a sześć dni później doszło do katastrofalnego w skutkach wydarzenia, które w zasadzie pogrzebało jakiejkolwiek szanse na dalszą walkę. Król Stanisław August Poniatowski, jeden z inicjatorów uchwalenia Konstytucji 3 maja i przeprowadzenia reformy państwa, przeszedł na stronę konfederacji targowickiej. W ten sposób pozbawiono armię polską dalszego sensu walki. Ostatnim akordem tej krótkiej wojny było zwycięstwo Poniatowskiego w bitwie pod Markuszowem. Tadeusz Kościuszko w smutnych słowach podsumował kampanię 1792 r. słowami: „Dość mało środków wzięto do wzmocnienia lub zwiększenia wojska, ale mniej jeszcze przygotowania do wojny było”.

Dokument aprowizacyjny dla armii rosyjskiej, Lublin, 23 IV 1793 r.,
Księgi sądów konfederacji targowickiej
województwa lubelskiego, sygn. 3

Zaświadczenie o wydaniu towarów aprowizacyjnych dla armii rosyjskiej przez proboszcza parafii Piaski, Lublin, 21 II 1793 r.,
Księgi sądów konfederacji targowickiej
województwa lubelskiego, sygn. 3

Uniwersał Komisji Wojskowej Obojga
Narodów informujący o amnestii dla
dezertérów z wojska, Warszawa, 3 X 1791 r.,
Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529

Obrońcy konstytucji — Józef Poniatowski

Józef Antoni Poniatowski urodzony w 1763 r. był synem Andrzeja Poniatowskiego, brata króla Stanisława, oraz Teresy Kińskiej. Po śmierci ojca wychowywany był przez matkę oraz królewskiego stryja. Od najmłodszych lat w jego edukacji stawiano na wykształcenie w kierunku wojskowym oraz sprawność fizyczną. Stanisław August chciał, aby jego bratanek związał swoją przyszłość z wojskiem, wobec czego osobiście nadzorował jego proces edukacyjny. Swoje doświadczenie militarne nabywał w armii austriackiej Marii Teresy i Józefa II. Uczestniczył w wojnie Austrii z Turcją, gdzie odniósł poważne rany w walkach o twierdzę Szabac. 10 VII 1789 r. na osobiste wezwanie króla powrócił do Polski, gdzie objął dowództwo nad Królewską Gwardią Pieszą oraz Dywizją Bractwską i Podolską. Brał czynny udział w ustalaniu regulaminów i nadzorowaniu wojska polskiego, którego etat ustalono na Sejmie Wielkim. Prowadził szkolenia z zakresu współdziałania piechoty i jazdy oraz rozpoczął proces usprawniania wojskowej administracji. Na czas wizyt w Warszawie mianował Tadeusza Kościuszkę swoim zastępcą.

W okresie wojny z Rosją w 1792 r. mianowany został naczelnym dowódcą korpusu koronnego ulokowanego na południowo-wschodnich terenach kraju. Naciskał na Komisję Wojskową Obojga Narodów, by jak najszybciej zatwierdziła plan wojny z Rosją oraz wydała niezbędne dyspozycje w zakresie organizacji dowództwa i administracji wojskowej. Nie mając odpowiednich sił, nie mógł nawiązać równorzędnego starcia z dowodzącym korpusem rosyjskim Michałem Kachowskim, przez co umiejętnie wycofywał się, unikając strat własnych. Krytykował stan armii i poczynania komisji wojskowej. Mimo silnego naporu wojsk rosyjskich udało mu się przeprowadzić koncentrację pod Ułanowem, a następnie pokonać gen. Herkulesa Morkowa pod Zieleńcami. Sukces ten dał dodatkowy impuls armii polskiej i poprawił jej morale. Niestety szczupłe siły nie pozwoliły mu na koncentrację pod Ostrogiem, wobec czego wycofał się w kierunku zachodniej linii Bugu. Odrzucił pomysł Tadeusza Kościuszki o wydaniu walnej bitwy Rosjanom pod Dubienką, obawiając się okrażenia wojsk polskich i całkowitego zniszczenia armii. Zezwolił jednak Kościuszcze na walkę. Otwarcie wystąpił przeciwko konfederacji targowickiej, a akces do niej króla uznał za zdradę stanu. Wraz z innymi generałami chciał siłą sprowadzić monarchę do armii i kontynuować walkę. Po zwycięskiej bitwie pod Markuszowem został zmuszony do wykonania królewskiej decyzji o kapitulacji. W ramach protestu wraz z pozostałymi generałami podał się do dymisji. Akt ten miał na celu wyrażenie stanowczej niezgody na decyzję króla oraz współpracę z konfederatami targowickimi.

Rysunek Achillea Brezy przedstawiający księcia Józefa Poniatowskiego, Archiwum Brezów z Siekierzyniec, sygn. 111

Plakat okolicznościowy przedstawiający powrót z niewoli moskiewskiej księcia Józefa Poniatowskiego, 3 V 1923 r., autor J.F. Bogucki, nakł. Z. Garlińskiego, Zbiór afiszów i druków ulotnych, sygn. 499

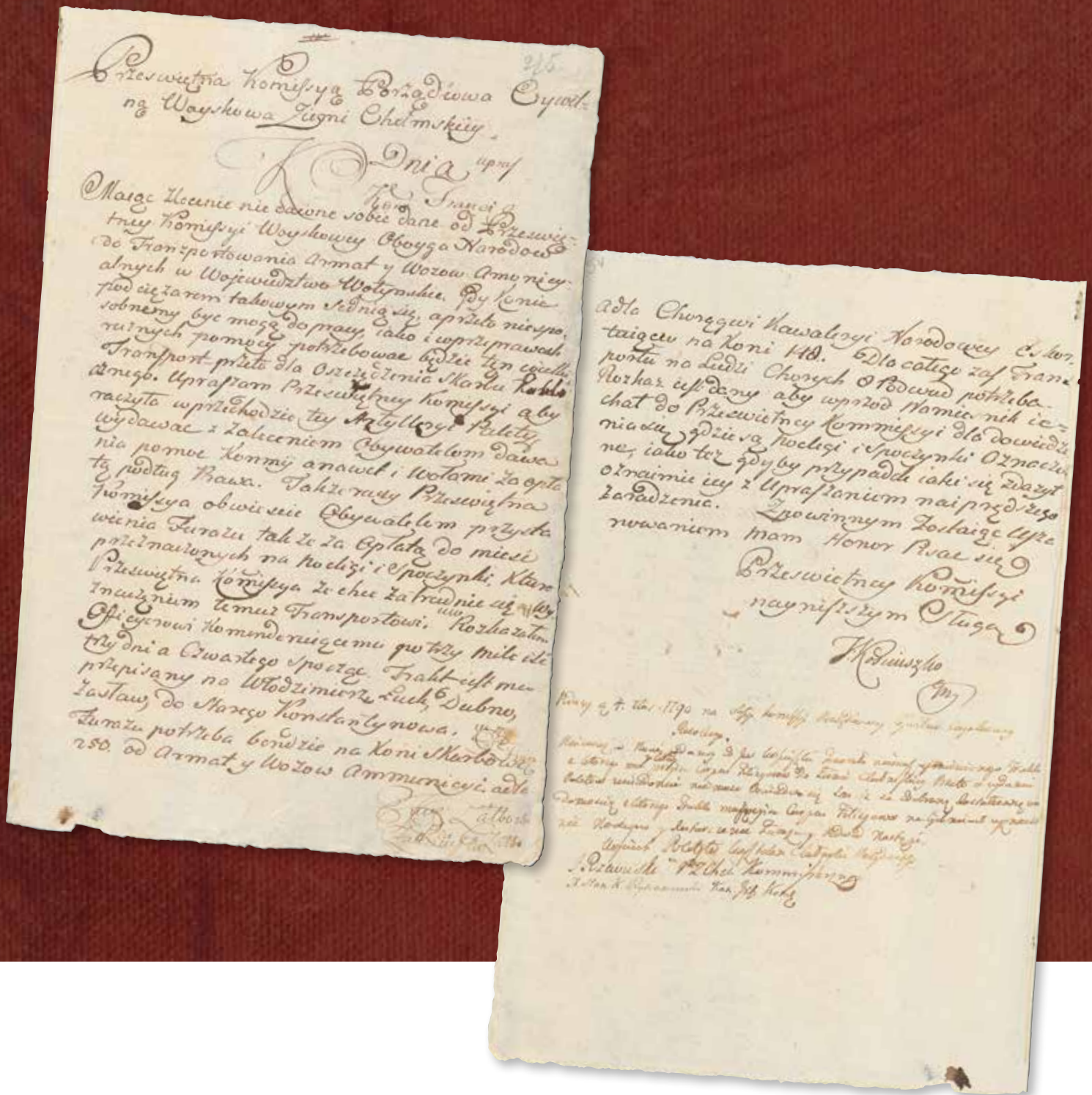

Obrońcy konstytucji — Tadeusz Kościuszko

Emocjonujący życiorys Tadeusza Kościuszki mógłby stać się inspiracją dla wielu scenariuszy filmowych. Utalentowany dowódca, bohater polski i amerykański, zdolny inżynier wojskowy i oddany sprawie patriota to tylko kilka z wielu określeń, których możemy użyć w stosunku do jego osoby. Jednakże jego początki nie były usłane różami. Przyszedł na świat w domu Ludwika Kościuszki, pułkownika litewskiego, i jego żony Tekli Ratomskiej. Miał troje starszego rodzeństwa. Zapisany do szkoły pijarskiej wraz bratem Józefem musiał przerwać nauki ze względu na złą sytuację finansową rodziny po śmierci ojca. Dopiero patronat rodziny Czartoryskich umożliwił mu nabycie pełnego wykształcenia. Studia rozpoczął w założonej w 1765 r. Szkole Rycerskiej. Z przedmiotów przewidzianych w programie nauczania otrzymywał doskonałe oceny, ze szczególnym zainteresowaniem zgłębiając wiedzę w zakresie inżynierii wojskowej. Następnie kontynuował nauki we Francji, gdzie zapoznawał się z założeniami nowoczesnej architektury wojskowej i technologii militarnych.

Po ukończeniu nauki podróżował po Europie, a następnie powrócił do Polski. Po awanturze rodzinnej ponownie wyjechał do Francji, gdzie zaciągnął się do korpusu wsparcia armii amerykańskiej. W sierpniu 1776 r. był już w Ameryce, służąc armii kontynentalnej swoją wiedzą w zakresie inżynierii wojskowej. W 1777 r. brał udział w bitwie pod Saratogą, a w 1782 r. pod Charlestown. Ze służby amerykańskiej Kościuszko wyniósł bogate doświadczenie wojskowe, które przydało mu się w okresie wojen czekających państwo polskie. W 1784 r. powrócił do Polski, gdzie aktywnie uczestniczył w życiu politycznym. Gdy Sejm Wielki uchwalił aukcję wojska, Kościuszko jako doświadczony i wykształcony żołnierz mógł liczyć na wysoką pozycję w armii. Otrzymał nominację na generała majora, początkowo na czele kilku batalionów piechoty i szwadronów kawalerii służył w korpusie księcia Ludwika Wirtemberskiego, po czym przeniesiono go do korpusu koronnego Józefa Poniatowskiego. Kościuszko był gorliwym wykonawcą rozkazów.

W trakcie kampanii wojskowej wykorzystywał swoją wiedzę inżynierską, fortyfikując zdobyte przez armię koronną przyczółki oraz budując mosty umożliwiające przeprawę wojsku. Proponował Poniatowskiemu umocnienie pozycji armii pod Dubienką i wydanie Rosjanom walnej bitwy. Plan nie zyskał aprobaty, ale Kościuszko otrzymał pozwolenie na prowadzenie działań operacyjnych. Po ufortyfikowaniu swoich pozycji oddział Kościuszki przyjął na siebie potężne uderzenie sił Kachowskiego. Polacy przetrwali kolejne uderzenia, jednak w wyniku manewru rosyjskiego znad granicy austriackiej uległa panice jedna z brygad wielkopolskich, która uszła z pola bitwy. Chcąc ją zatrzymać, Kościuszko opuścił pole bitwy. Jego pozostali żołnierze nie spanikowali i we właściwym porządku rozpoczęli odwrót. Po decyzji króla o poddaniu wojska podobnie jak pozostali generałowie wierni wojsku polskiemu złożył dymisję i na jakiś czas opuścił kraj. Powrócił do niego dwa lata później, stając na czele narodowego powstania.

List Tadeusza Kościuszki do Komisji
Cywilno-Wojskowej Ziemi Chełmskiej
w sprawie transportu armat, 1790 r.,
Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej
i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 3

Staloryt Antoniego Oleszczyńskiego z 1829 r.
przedstawiony na plakacie z okazji 150. rocznicy
śmierci Tadeusza Kościuszki, 1967 r.,
Zbiór plakatów, druków ulotnych i afiszów z Archiwum
Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie, sygn. 1036

Tradycje Konstytucji 3 maja w II RP

Pielęgnowanie tradycji i dorobku Konstytucji 3 maja odbywało się jeszcze przed ostatnim rozbiorem Rzeczypospolitej. W 1792 r. w wielu miastach organizowano obchody rocznicy konstytucji, a w trakcie najznakomitszej uroczystości w stolicy król Stanisław August Poniatowski wmurował kamień węgielny pod budowę kościoła Najwyższej Opatrzności, który z jednej strony miał być wotum dziękczynnym, a z drugiej przypominać o doniosłości aktu dla państwa polskiego. Zaborcy starali się wymazać pamięć o konstytucji z powszechnej świadomości, a wszelkie próby organizacji obchodów tego święta były zakazane. Odwilż przyniósł dopiero 1916 r., kiedy to władze państw zaborczych zajęte walką między sobą na frontach I wojny światowej przestały zwalczać lokalne inicjatywy upamiętniające akt 3 maja.

W Warszawie zorganizowano największy pochód trzeciomajowy w historii, a w innych miastach dawnej Rzeczypospolitej również odbywały się uroczystości. W Lublinie zorganizowano Komitet Obchodu Konstytucji 3 Maja złożony z ok. 100 przedstawicieli instytucji społecznych, stowarzyszeń, cechów i zgromadzeń lokalnych. Oprócz zainicjowania budowy pomnika zorganizowano pochód ulicami miasta. Odbywał się on we wspólnie podniesionej atmosferze, a komitet zalecał na jego czas udekorowanie domów chorągwami i proporcami, a balkonów i okien kwiatami i dywanami oraz zamknięcie sklepów i warsztatów na czas pochodu. Z okazji 125-lecia tego święta zmieniono nawet nazwę jednej z ulic z Czechowskiej na Trzeciego Maja.

W całym okresie międzywojnia Święto Konstytucji 3 Maja obchodzone było w podniesionej atmosferze. W jego trakcie trwały liczne bale, defilady czy uroczystości. Stałym elementem był pochód ulicami miasta oraz msze za ojczyznę organizowane przez wyznawców różnych religii i wyznań. Właścicielom domów znajdujących się przy trasie pochodu nakazywano zdobienie fasad flagami, kwiatami oraz dekoracyjnymi elementami patriotycznymi. Uroczystościom towarzyszył bogaty program kulturalny i sportowy, w ramach którego organizowano liczne akademie, koncerty, zawody gimnastyczne i lekkoatletyczne oraz wystawiano sztuki teatralne. Przez cały okres II RP w trakcie uroczystości rocznicowych przeprowadzano również wielką kwestę dla Polskiej Macierzy Szkolnej. Jej inicjatorem był w 1907 r. Henryk Sienkiewicz. Pieniądze zebrane w ramach „Daru Narodowego” miały być przeznaczone na poprawę edukacji, w szczególności na zacofanych obszarach kresowych, oraz wsparcie ubogiej młodzieży. Uroczystości były też doskonałą okazją do wręczenia medali i odznaczeń dla zasłużonych działaczy społecznych, utalentowanych rzemieślników oraz oficerów Wojska Polskiego. Warto dodać, że ówczesne władze wykorzystywały obchody do podkreślania własnego splendoru, tworzenia patriotycznego nimbów wokół obozu sanacyjnego oraz gloryfikowania postaci marszałka Józefa Piłsudskiego.

Pochód w rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja, Winnica, 3 V 1917 r., Archiwum Zamoyskich z Włodawy, sygn. 111

Afisz informacyjny „Obywatele! W 139 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja, symbolu zjednoczenia się wszystkich warstw narodu polskiego pod wspólnym hasłem dobra Ojczyzny, Komitet Obchodu UROCZYSTOŚCI”, Akta miasta Chełma, sygn. 582

Zakazane święto —
Konstytucja 3 maja w PRL

Gdy w 1945 r. w Polsce do władzy doszli komuniści, obchody 3 maja były coraz bardziej ograniczane, a pamięć o ustawie zasadniczej z 1791 r. stopniowo wymazywana. O ile takie partie, jak PPS, SD czy PSL starały się pewne tradycje kultywować, PPR odnosiła się do nich z lekceważeniem lub też zwyczajną pogardą. W 1947 r. 3 maja nie tylko przestał być dniem wolnym od pracy, ale w „Gazecie Ludowej” ukazała się relacja z przemówienia Bolesława Bieruta, zawierająca ironiczny podtytuł *Uczczenie święta narodowego przez radio*.

Punkt kulminacyjny nastąpił w 1951 r., kiedy to Bierut w swoim przemówieniu oficjalnie zaatakował postanowienia majowej konstytucji, uznając je za mało skuteczne i nierozwiązujące ówczesnych problemów państwowych. Taka postawa była zrozumiała, jeśli weźmiemy pod uwagę podejście komunistów do zwalczania polskich tradycji oraz dążeń niepodległościowych.

I tak, po kilku latach stopniowego ograniczania uroczystości związanych z konstytucją władza ludowa wprowadziła nowe święto, a mianowicie Dzień Oświaty, Książki i Prasy. Co prawda pewne wzmianki o Konstytucji 3 maja pojawiały się w prasie tego dnia, jednak miały one charakter bardzo lakoniczny i ogólny, a święto utraciło swój ogólnopaństwowy charakter. Co ciekawe, święto to zniknęło nawet z ówczesnego kalendarza.

Afisz informacyjny „Obywatele! Na ruinach i zgłiszczach budzi się Polska do nowego życia. Odbudować musimy nie tylko zniszczoną stolicę [...]”, Druk „Książka” W-wa, Inspektorat Szkolny w Chełmie, sygn. 206

ŚWIĘTO OŚWIATY

1–3 Maja 1946 r.

Po raz drugi na piastowskich ziemiach wolnej i niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej obchodzimy święto polskiej książki! Po raz drugi po pięciu latach koszarnej niewoli, spowitej duszącym dymem krematorium Majdanka, składamy hołd geniuszowi Narodu Polskiego, przemawiającemu do dusz naszych i serc naszych z pożółkłych często kart polskiej książki:

„Była epoka burzy, czas apokalipsy,
Państwa dawne zburzono, stolice wrzeczonym
Kręciły się pijane pod niebem spienionym.
Gdzież jest miejsce dla ciebie w tym wieku zamętu,
Książko mądra, spokojna, stopie elementów
Pogodzonych na wieki spojrzaniem artysty?

Już nam z twoich kart nigdy nie zaświeci mglisty
Wieczór na cichych wodach jak w prozie Conrada,
Ani chórem faustowskim niebo nie zagada
I czoła zapomniany dawne śpiew Hafisa
Chłodem swoim nie dotknie, głów nie ukolysze...”

(Czesław Miłosz)

Minał bezpowrotnie koszar brutalnej niewoli człowieka, w radosnym upojeniu wolnością rozplynęła się rezygnacja poety. Wróciła książka i znalazła właściwe miejsce w polskich duszach i polskich sercach. W nich niechaj na zawsze pozostanie jako skarb bez ceny.

W pamięci naszej nigdy nie zetrą się obrazy prześladowania książki polskiej, niszczonej i palonej przez okupanta. Zanim ukadzą się w większych nakładach książki nowe, zbierajmy stare, które zagłady uniknęły! Gromadźmy je w bibliotekach, dostępnych wszystkim bez różnicy poziomów społecznych i kulturalnych! U wielu z nas leżą książki bezużytecznie. W biblioteki staną się one skarbem prawdziwym, trafią przez nią do młodzieży szkolnej, warsztatów i pod strzechy! Każda książka ofiarowana bibliotekom — to cegiełka do gmachu nowej oświaty i kultury.

Wojewódzki Obywatelski Komitet Honorowy

Ob. Ludwik Czugała,
Ob. Wacław Biega,
Ob. Franciszek Krecimien — Ob. Ob.
Ob. General Wojciech Bawolak,
Ks. Dr Pruski Piotr Stopański,
Ob. Dr Konstanty Strawiński,
Ks. Dr Antoni Namysłowski,
Ob. Tadeusz Bykowski,
Ob. Stanisław Krzyżan,
Ob. Zygmunt Domagala,
Ob. Wiktor Holmas,
Ob. Hec. Stanisław Kalinowski,
Ks. Dr Ludwik Zalewski,
Ob. Dr Andrzej Wojtkowski,
Ob. Józef Klejner,
Ob. Zdzisław Budziński,
Ob. Edward Pabel,
Ob. Stanisław Marczak,
Ob. Maria Bieda,
Ob. Stanisław Lejwada,
Ob. Zdzisław Wasilczuk,
Ob. Czesław Pyra,
Ob. Kpt. Tadeusz Rogalski.

Przewodniczący Wojew. Rady Narodowej
Wojewódzki Lubiński
Kierownik Okręgu Szkolnego
Dawidów Okręgu Wojewódzkiego
Admistratorka Urzęd. Lubelskiej
Przewodniczący Zar. Instytutu Lubelskiego
Przewodniczący Tow. Przyjaciół Nauk
Wiceprezydent m. Lublina
Przewodniczący Okr. Komitetu Zw. Zawod.
Przewodniczący Zar. Nauki, Polsk.
Przewodniczący Zar. Instytutu Lubelskiego
Przewodniczący Tow. Przyjaciół Nauk
Przew. Kółk. Lub. Zw. Bibliotekarzy Publicznych
Przewod. Filii Artystów Szt. Pol. w Lublinie
Przew. Okręgu Związku Kogartów
Przew. Wojew. Zw. Samopomocy Chłopskiej
Przew. Woj. Zar. Zw. Soc. Spółdzielni B.P.
Wicepr. Wojew. Zar. Tow. Uniw. Rolnicz.
Przew. „Zw. Mł. Wiosna „Wici”
„Org. Mł. Tow. Un. Rol.
„Zw. Mł. Młodych
Wojew. Komendant Zw. Harcerstwa Polsk.

Wojewódzki Obywatelski Komitet Wykonawczy

Ob. Leola Godzińska,
Ob. Józef Nikodem Kłusowski,
Ob. Stefan Zak,
Ob. Aleksander Podak,
Ob. Józef Steliga,
Ob. Bronisława Wajszackowa,
Ob. Nikołaj Kowalewski,
Ob. Wacław Kwieciński,
Ob. Włodzisław Łyczarski,
Ob. Hipolit Bielecki,
Ob. Izrael Waid,
Ob. Jan Wawrzuk,
Ob. Maria Bechery-Rodulka,
Ob. Helena Wolnińska,
Ob. Wanda Szupalska,
Ob. Dr Stanisław Papierzowski,
Ob. Edward Janicki,
Ob. Piotr Zakowski,
Ob. Ludwik Grabowski.

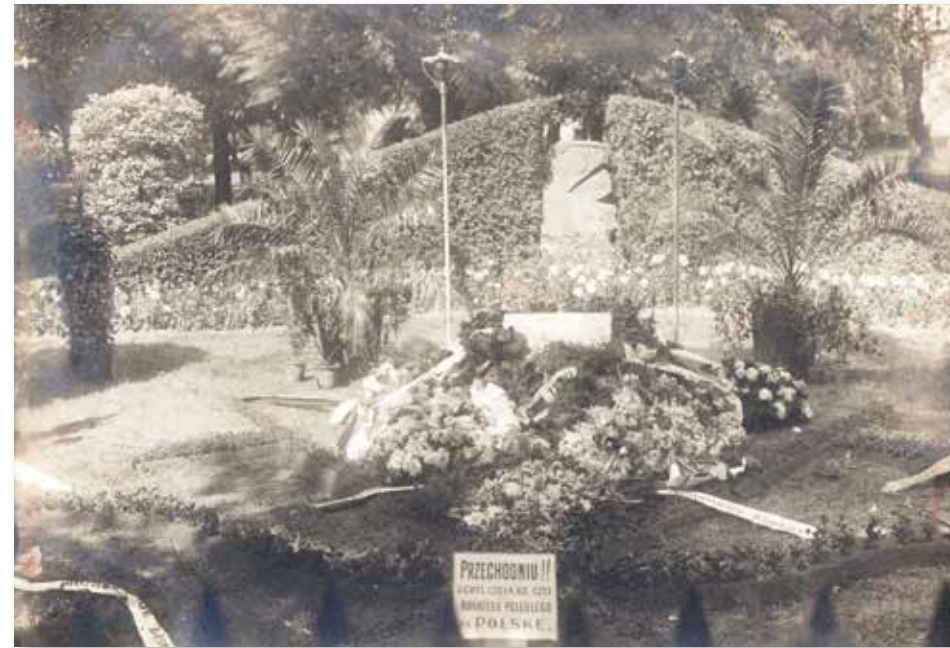
Zastępca Kierownika Okręgu Szkolnego
Naczelnik Wydz. Kultury i Sztuki Um. Woj.
Woj. Um. i Szt. i Przem.
Ośw. i Kult. Dor. K. O. S.
Kierownik Biels. Bibliotek. Kwart. Okr. Szk.
Wojewódzki Inspektor Samochodowy
Nacz. Wydz. Kult. i Ośw. Zar. m. Lublina
Inspektor Szkoły Męskiej w Lublinie
Naczelnik Redakcji „Głosy Lubelskiej”
„Standardy Ludu”
Dyrektor Publicznego Radia w Lublinie
Ref. Teatralny Wydz. Kult. i Szt. Um. Woj.
Kierownik Biblioteki Pedagog. Kwart. O.S.L.
Kierowniczka Biblioteki Miejskiej w Lublinie
Wykładowca Katol. Uniwersytetu Lub.
Dyrektor Gimnazjum Ogólnokształcącego
Zawodowego
dla Dorosłych
Kierownik Szkoły Przemysłowej w Lublinie

Afisz informacyjny „Święto Oświaty, 1–3 maja 1946 r.”, 1946 r., Zakł. Graf. J. Pietrzykowski, Lublin, Inspektorat Szkolny w Chełmie, sygn. 206

Symbol trudnej historii — pomnik Konstytucji 3 Maja w Lublinie

Żywym świadectwem pamięci o doniosłości Konstytucji 3 maja jest poświęcony jej pomnik znajdujący się na placu Litewskim w Lublinie. W jego historii można zauważyć zmieniające się na przestrzeni lat podejście państwa do upamiętnienia tego niezwykle ważnego dla Polski wydarzenia. Jego początki sięgają 1916 r., kiedy to ówczesnie panujące władze zaborcze zgodziły się na jego budowę. Wówczas zorganizowano obchody 125-lecia Konstytucji 3 maja, którymi zajmował się Komitet Obchodów Konstytucji. W miejscu budowy pomnika miał zostać ułożony kamień z adnotacją, że w tym miejscu stanie już niedługo pomnik upamiętniający. Niestety nie da się ustalić autora pierwotnego kształtu pomnika, mającego formę pokrytego reliefami kamiennego obelisku, na którym odtworzono fakturę spękanego kamienia, przypominającą XIX-wieczne formy kamieniarskie.

W 1963 r. ówczesne władze miasta, zgodnie z polityką prowadzoną przez władze PRL, zdecydowały o zdemontowaniu pomnika i przeniesieniu go w pobliże miejskiego szaletu. Dopiero 3 V 1981 r. z inicjatywy przewodniczącego Stronnictwa Demokratycznego Henryka Łusiewicza na skraju placu Litewskiego ponownie ustawiono pomnik, który różnił się znacząco od pierwotnego. Jego autorem od strony wizualnej był Edward Kotyła, a wykonawcą orła zwieńczającego pomnik Witold Marcewicz. Pomnik w tej formie przetrwał do dnia dzisiejszego. Na postumencie o wysokości ponad 1,5 metra umieszczono mający ok. 1,5 metra kamień mający fakturę spękaną skały, będący elementem pomnika z 1916 r. Na nim został umieszczony orzeł z rozłożonymi skrzydłami w zamkniętej koronie. Każdy z elementów pomnika został wykonany z piaskowca, a na postumencie widnieją daty 1791–1981 oraz napis NA PAMIĄTKĘ OBCHODÓW 125-EJ ROCZNICY 3 MAJA 1791–1916.

Pomnik Konstytucji 3 Maja
w okresie międzywojennym,
Ze zbiorów Zbigniewa Nestorowicza

Odnowiony pomnik Konstytucji
3 Maja z 1916 r., 1981 r.,
Ze zbiorów Zbigniewa Nestorowicza

Pomnik Konstytucji 3 Maja
na Krakowskim Przedmieściu
w Lublinie, 2021 r.,
fot. B. Staręgowski

Testament Idziego Popiełkowicza, mieszkańca jurydyki Gorajszczyzna, Lublin, 16 IX 1765 r., sygn. 1.
Decyzja Rady Miasta Lublina o nakazie wpisania mieszkańców jurydyk lubelskich do ksiąg meldunkowych miasta Lublina, Akta miasta Lublina, Kancelaria Rady Miejskiej, sygn. 189.

Stanisław August Poniatowski (1732–1798) — król okresu reform

Respons z osobistym podpisem Stanisława Augusta Poniatowskiego w sprawie wykonania kopii mapy powiatu krasnostawskiego, Warszawa, 18 V 1790 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 2.
Uniwersał Stanisława Augusta Poniatowskiego do mieszkańców państwa polskiego informujący o ustanowieniu sądów powszechnych, Warszawa, 12 VII 1791 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529.
Uniwersał Stanisława Augusta Poniatowskiego do mieszkańców państwa polskiego informujący o wojnie z Rosją, Warszawa, 29 V 1792 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529.
Fotografia portretu Stanisława Augusta Poniatowskiego we właściwym stroju koronacyjnym ze zbiorów Wincentego Łosia, 1878 r., Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 811.
Fotografia portretu Stanisława Augusta Poniatowskiego autorstwa Marcella Baciarellego ze zbiorów Wincentego Łosia, 1915 r., Archiwum Łosiów, „Katalog” fotografii wizerunków Łosiów i innych osób W. Łosia z 1915 r., sygn. 745.
Fotografia portretu Stanisława Augusta Poniatowskiego autorstwa Grandisse’a ze zbiorów Wincentego Łosia, 1915 r., Archiwum Łosiów, „Katalog” fotografii wizerunków Łosiów i innych osób W. Łosia z 1915 r., sygn. 745.
Fotografia portretu Stanisława Augusta Poniatowskiego autorstwa Jana Nattiera ze zbiorów Wincentego Łosia, 1915 r., Archiwum Łosiów, „Katalog” fotografii wizerunków Łosiów i innych osób W. Łosia z 1915 r., sygn. 745.
Portret Stanisława Augusta Poniatowskiego ze zbiorów rodziny Łosiów, N.N., b.d., Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 810.
Portret owalny Stanisława Augusta Poniatowskiego, autor J. Ligber, b.d., Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 812.

Konfederacja targowicka — w obronie starego porządku

Uniwersał marszałka konfederacji Stanisława Potockiego informujący o zawiązaniu konfederacji targowickiej, Targowica, 30 V 1792 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 3.
Uchwała sejmiku konfederacji ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego z podpisami jego uczestników, Chełm, 26 VII 1792 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 1.
Akces do konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, Warszawa, 13 VIII 1792 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 1.
Dokument konfederacji ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego w sprawie wydawania kontyngentów dla wojska rosyjskiego, Chełm, 12 VIII 1793 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 2.

Rządy konfederacji targowickiej

Uniwersał marszałka konfederacji Stanisława Potockiego ustanawiający sądy konfederacji, Tulczyn, 4 VII 1792 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 3.
Wypis z protokołu Konfederacji Generalnej w sprawie protestacji Dunina, konsyliarza Konfederacji Generalnej Koronnej, Grodno, 7 III 1793 r., Katalog Starodruków, sygn. 259.
Dokument sądu konfederacji informujący o transakcji we wsi Lesiec, Lublin, 11 III 1793 r., Księgi sądów konfederacji województwa lubelskiego, sygn. 3.
Uniwersał marszałka konfederacji generalnej Stanisława Bielińskiego informujący o Akcie Konfederacji Grodzieńskiej, Grodno, 17 IX 1793 r., Zbiór dokumentów różnej proveniencji, sygn. 117.

Targowiczanie

Wykaz konsyliarzy konfederacji targowickiej, Targowica, 14 V 1792 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 3.
Uniwersał marszałka konfederacji Stanisława Potockiego informujący o rodzaju sądów konfederackich, Tulczyn, 19 VI 1792 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529.
Uniwersał marszałka konfederacji Stanisława Potockiego zakazujący wydawania „Gazety Narodowej”, Stary Konstantynów, 24 VII 1792 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 3.

Katalog obiektów

Ku naprawie państwa. Reformy Sejmu Czteroletniego (1788–1792)

Uniwersał Stanisława Augusta Poniatowskiego do szlachty lubelskiej w sprawie utworzenia komisji cywilno-wojskowych, Warszawa, 28 XII 1789 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 510.
Pismo Komisji Wojskowej, Obojga Narodów do Komisji Cywilno-Wojskowej Województwa Ruskiego w sprawie rekrutacji żołnierzy, Warszawa, 30 IV 1790 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 2.
Specyfikacja kwater wojska w mieście Krasnymstawie, 1790 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 1.
Uniwersał marszałka wielkiego koronnego Michała Wandalina Mniszcha informujący o ustanowieniu Komisji Policji oraz komisji cywilno-wojskowych, Warszawa, 16 XI 1791 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 2.

Komisje cywilno-wojskowe — doniosłe dzieło Sejmu Czteroletniego

Uchwała sejmiku lubelskiego wskazująca komisarzy do komisji cywilno-wojskowych, Lublin, 8 I 1789 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 510.
Uniwersał Komisji Cywilno-Wojskowej Województwa Lubelskiego w sprawie ustanowienia komisji w województwach i ziemiach, Lublin, 27 II 1790 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Województwa Lubelskiego, sygn. 1.
Uniwersał Komisji Cywilno-Wojskowej Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego w sprawie wprowadzenia paszportów na terenie kraju, Chełm, 13 IV 1790 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 2.
Paszport Tomasza Dziewulskiego, Warszawa, 12 VIII 1792 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529.

Konstytucja 3 maja

Uniwersał Stanisława Małachowskiego i Kazimierza Nestora Sapiehy do mieszkańców państwa w sprawie uchwalenia Konstytucji 3 maja, Kazimierz, 14 V 1791 r., Akta miasta Kazimierza, sygn. 23.
Kopia Konstytucji 3 maja oblatowana w księgach grodzkich łuckich, Archiwum Brezów z Siekierzyniec, sygn. 508.
Portret Fryderyka Augusta, planowanego króla Polski, autor A. Hohneck, Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 812.

Ustawa o miastach

Uchwała Rady Miasta Lublina w sprawie wysłania delegacji do Warszawy, Lublin, 7 VIII 1789 r., Akta miasta Lublina, Kancelaria Rady Miejskiej, sygn. 239.
Memoriał przygotowany przez Zjazd Delegatów Miast Koronnych, Warszawa, 24 XI 1789 r., Akta miasta Kazimierza Dolnego, sygn. 28.
„Prawo o miastach” uchwalone podczas sesji Sejmu Czteroletniego, 18 IV 1791 r., Akta miasta Kazimierza Dolnego, sygn. 28.

Jurydyki miejskie

Dokument poświadczający zmianę wójta w jurydyce Probstwo, Lublin, 27 IV 1706 r., Akta Jurydyki Probstwo, sygn. 9.
Uniwersał obronny Adama Sieniawskiego zakazujący wyboru stacji w dobrach jurydyki Czwartek, Lublin, 12 VII 1707 r., Akta Jurydyki Parafii św. Mikołaja na Czwartku, sygn. 2.
Akt sprzedaży domostwa przez Łukasza Strzałkowskiego w jurydyce Czwartek, Lublin, 11 III 1765, Akta Jurydyki Parafii św. Mikołaja na Czwartku, sygn. 2.

Uniwersat marszałka konfederacji Stanisława Potockiego informujący o żądaniach strony rosyjskiej, Brześć Litewski, 6 IX 1792 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529.

Mowa Franciszka Branickiego do carycy Katarzyny II, Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 3.

Wojna w obronie Konstytucji 3 maja

Uniwersat Komisji Wojskowej Obojga Narodów informujący o amnestii dla dezertarów z wojska, Warszawa, 3 X 1791 r., Księgi grodzkie lubelskie (relacje), sygn. 529.

Przebieg wojny w obronie Konstytucji 3 maja w 1792 r., rys. B. Staręgowski.

List majora Mangeta do Komisji Cywilno-Wojskowej Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego w sprawie zmiany miejsca aprowizacji szwadronu starosty kaniewskiego, Dubienka, 28 V 1792 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 3.

Rejestr wydatków na wojsko gen. Lewanidowa z klucza maciejowskiego, 10 XI 1792 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej ziemi chełmskiej i powiatu krasnostawskiego, sygn. 3.

Rozkaz marszałka konfederacji targowickiej Stanisława Szczęsnego Potockiego powołujący Macieja Perekładowskiego na brygadiera dywizji ukraińskiej po generale majorze Jerliczu, Grodno, 12 XII 1792 r., Archiwum Brezów z Siekierzyniec, sygn. 498.

Zaświadczenie o wydaniu towarów aprowizacyjnych dla armii rosyjskiej przez proboszcza parafii Piaski, Lublin, 21 II 1793 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej województwa lubelskiego, sygn. 3.

Dokument aprowizacyjny dla armii rosyjskiej, Lublin, 23 IV 1793 r., Księgi sądów konfederacji targowickiej województwa lubelskiego, sygn. 3.

Odręczny szkic Antoniego Mikoszewskiego przedstawiający Jana Henryka Dąbrowskiego, 1815 r., Archiwum Brezów z Siekierzyniec, sygn. 421.

Obrońcy konstytucji — Józef Poniatowski

Portret Józefa Poniatowskiego podpisany: „J. Poniatowski Mort á Leipsick, le 19 Octobre 1813”, autor A. Maurin, Paryż 1835 r., Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 812.

Plakat okolicznościowy przedstawiający powrót z niewoli moskiewskiej księcia Józefa Poniatowskiego, 3 V 1923 r., autor J.F. Bogucki, nakł. Z. Garlińskiego, Zbiór afiszów i druków ulotnych, sygn. 499.

Portret owalny *Fürst Joseph Poniatowski Genral der Pohlen Armei*, portret w owalu, sygnowany Rosmasler fecit. Zwickan bei Schumam, b.d., Archiwum Łosiów, Rysunki, grafiki i druki, sygn. 812.

Rysunek Achillesa Brezy przedstawiający księcia Józefa Poniatowskiego, Archiwum Brezów z Siekierzyniec, sygn. 111.

Obrońcy konstytucji — Tadeusz Kościuszko

List Tadeusza Kościuszki do Komisji Cywilno-Wojskowej Ziemi Chełmskiej w sprawie transportu armat, 1790 r., Komisje Cywilno-Wojskowe Ziemi Chełmskiej i Powiatu Krasnostawskiego, sygn. 3.

Staloryt Antoniego Oleszczyńskiego z 1829 r. przedstawiony na plakacie z okazji 150. rocznicy śmierci Tadeusza Kościuszki, 1967 r., Zbiór plakatów, druków ulotnych i afiszów z Archiwum Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie, sygn. 1036.

Ulotka „Tadeusz Kościuszko — obrońca wolności Narodu Polskiego. Na pamiątkę odbytego w dn. 10 października 1861 r. nabożeństwa za poległych w bitwie pod Maciejowicami i wzięcia do niewoli Kościuszki”, 10 X 1861 r., Zbiór afiszów i druków ulotnych, sygn. 1281.

Tekst o bohaterstwie Tadeusza Kościuszki, autor N.N., b.d., Archiwum Brezów z Siekierzyniec, sygn. 111.

Tradycje Konstytucji 3 maja w II RP

Zgoda na zmianę nazwy ulicy z Czechowskiej na Trzeciego Maja, Lublin, 30 IV 1916 r., Akta miasta Lublina, Wydział Gospodarczy, sygn. 234.

Pozwolenie na organizację Obchodów Konstytucji 3 Maja wydane przez komendę C.K. obwodu lubelskiego, Lublin, 1 V 1916 r., Akta miasta Lublina, Wydział Gospodarczy, sygn. 234.

Afisz informacyjny „Do obywateli miasta Lublina”, 1916 r., Akta miasta Lublina, Wydział Gospodarczy, sygn. 234.

Pochód w rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja, Winnica, 3 V 1917 r., Archiwum Zamoyskich z Włodawy, sygn. 111.

Prośba Komitetu Obchodu 3 Maja do starostwa w Białej Podlaskiej o wydanie rozporządzenia dekoracji domów na trasie pochodu 3 maja, 27 IV 1923 r., Akta miasta Biała Podlaska, sygn. 198.

Prośba Komitetu Obchodu 3 Maja do magistratu miasta Białej Podlaskiej o wskazanie rzemieślnika do odznaczenia państwowego, Biała Podlaska, 27 IV 1925 r., Akta miasta Biała Podlaska, sygn. 199.

Afisz informacyjny „Do mieszkańców miasta Łukowa i okolicy!” zawierający porządek Obchodów Święta Konstytucji 3 Maja, 1927 r., autor N.N., Druk. Wydziału Powiatowego w Łukowie, Zbiór afiszów i druków ulotnych, sygn. 649.

Ulotka informacyjna „Dar Narodowy 3 Maja”, Chełm 1937 r., Druk — „Zwierciadło” — Chełm”, Akta miasta Chełma, sygn. 583.

Afisz informacyjny „Komitet Obchodu Święta Narodowego 3 MAJA zaprasza organizacje, stowarzyszenia i cechy do wzięcia udziału ze sztandarami w uroczystych nabożeństwach i w pochodzie”, Drukarnia „Zwierciadło”, Chełm, Lubelska nr 56, Akta miasta Chełma, sygn. 583.

Afisz informacyjny „Obywatele! W 139 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 maja, symbolu zjednoczenia się wszystkich warstw narodu polskiego pod wspólnym hasłem dobra Ojczyzny, Komitet Obchodu UROCZYSTOŚCI”, Akta miasta Chełma, sygn. 582.

Plakat okolicznościowy „Dar Narodowy 3 Maja” z tekstem „Polska Macierz Szkolna”, Akta miasta Chełma, sygn. 583.

Zakazane święto — Konstytucja 3 maja w PRL

Afisz informacyjny „Święto Oświaty, 1–3 maja 1946 r.”, 1946 r., Zakł. Graf. J. Pietrzykowski Lublin, Inspektorat Szkolny w Chełmie, sygn. 206.

Plan Dni Oświaty w Hrubieszowie przedstawiony przez Powiatowy Komitet Obywatelski, Hrubieszów, 26 IV 1948 r., Starostwo Powiatowe w Hrubieszowie, sygn. 127.

Kalendarz ważniejszych wydarzeń politycznych, rocznic i świąt przypadających w 1980 r., Chełm 1980, KW PZPR w Chełmie, sygn. 855.

Afisz informacyjny „Obywatele! Na ruinach i zgłiszczach budzi się Polska do nowego życia. Odbudować musimy nie tylko zniszczoną stolicę [...]”, Druk „Książka” W-wa, Inspektorat Szkolny w Chełmie, sygn. 206.

Memoria restituta

Wstęp do Konstytucji 3 maja opublikowany w nr. 2 pisma „Ku Niepodległości” z 1981 r., 3 V 1981 r., Zbiór plakatów, druków ulotnych i afiszów, sygn. 246.

Biuletyn „Solidarność” nr 2 z 1989 r. z tekstem o obchodach 3 maja w Lublinie, 15 V 1989 r., Kolekcja Włodzimierza Blajerskiego dotycząca NSZZ „Solidarność”, sygn. 252.

Wiersz o Konstytucji 3 maja nieznanego autora, Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące Towarzystwa Szkoły Średniej w Kraśniku, sygn. 1.

Ulotka z informacją o mającej się odbyć mszy św. w intencji Ojczyzny oraz złożeniu kwiatów przed pomnikiem Konstytucji 3 Maja, Zbiór afiszów i druków ulotnych, sygn. 3603.

Wiersz o Konstytucji 3 maja uczninicy klasy V Maryli Laskowskiej, Prywatne Koedukacyjne Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące Towarzystwa Szkoły Średniej w Kraśniku, sygn. 1.

Symbol trudnej historii — pomnik Konstytucji 3 Maja w Lublinie

Pismo Komitetu Obchodu Rocznicy Konstytucji 3. Maja w sprawie wykonania pomnika upamiętniającego akt Konstytucji 3 maja, Lublin, 21 IV 1916 r., Akta miasta Lublina, Wydział Gospodarczy, sygn. 234.

List poparcia dla inicjatywy wzniesienia pomnika Konstytucji 3 Maja oraz zmiany nazwy ulicy, Lublin, 26 IV 1916 r., Akta miasta Lublina, Wydział Gospodarczy, sygn. 234.

Plakat okolicznościowy „Uroczystość obchodu 125 rocznicy 3 Maja 1791–1916”, 1916 r., autor J. Świeży, Zbiór afiszów i druków ulotnych, sygn. 492.

Odnowiony pomnik Konstytucji 3 Maja z 1916 r., 1981 r., Ze zbiorów Zbigniewa Nestorowicza.

Odbudowa pomnika Konstytucji 3 Maja w 1981 r. w Lublinie, Szkoła Podstawowa nr 16 im. Fryderyka Chopina w Lublinie, sygn. 232.

Medal upamiętniający 190. rocznicę Konstytucji 3 Maja, 1981 r., Ze zbiorów Zbigniewa Nestorowicza.

Pomnik Konstytucji 3 Maja na Krakowskim Przedmieściu w Lublinie, 2021 r., fot. B. Staręgowski.

Pomnik Konstytucji 3 Maja w okresie międzywojennym, Ze zbiorów Zbigniewa Nestorowicza.

Bibliografia

GÓRSKI K., *Wojna 1792 roku*, Kraków 1917.

JAKIMOWICZ K., *Komisja Porządkowa Cywilno-Wojskowa Ziemi Lubelskiej i Powiatu Urzędowskiego jako instytucja administracyjno-samorządowa*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny”, 16, 2019, s. 151–167.

KERMISZ J., *Lublin i Lubelskie w ostatnich latach Rzeczypospolitej (1788–1794)*, t. 1, *W czasie Sejmu Wielkiego i wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. oraz pod rządami targowicko-grodzieńskimi*, Lublin 1939.

Konstytucja 3 maja 1791 na podstawie tekstu Ustawy Rządowej z Archiwum Sejmu Czteroletniego przechowywane-go w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, oprac. A. Grześkowiak-Krwawicz, Warszawa 2018.

Konstytucja 3 maja, oprac. J. Łojek, Lublin 1981.

KOŚCIUSZKO T., *Tadeusza Kościuszki dwie relacje o kampanii polsko-rosyjskiej 1792 roku*, oprac. P. Bańkowski, Warszawa 1964.

ŁOJEK J., *Dzieje zdrajcy*, Katowice 1988.

ŁOJEK J., *Geneza i obalenie Konstytucji 3 maja: polityka zagraniczna Rzeczypospolitej 1787–1792*, wyd. 2, Lublin 1991.

ŁOJEK J., *Ku naprawie Rzeczypospolitej: Konstytucja 3 maja*, Warszawa 1988.

ŁOSOWSKI J., *Akta komisji porządkowych cywilno-wojskowych*, [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 323–329.

ŁOSOWSKI J., *Paszporty w ostatnich latach dawnej Rzeczypospolitej. Problem genezy, formy i funkcje*, „Archiwa-Kancelarie-Zbiory”, 10 (12), 2019, s. 25–51.

MAZURKIEWICZ J., *Jurydyki lubelskie*, Wrocław 1956.

MILEWSKI J., *Dzieje Święta 3 Maja*, „Studia Podlaskie”, 4, 1993, s. 127–132.

OŻÓG K., *Pomniki Lublina*, Lublin 2014.

PACHOŃSKI J., *Generał Jan Henryk Dąbrowski 1755–1818*, Warszawa 1987.

RATAJCZYK L., *Wojsko i obronność Rzeczypospolitej 1788–1792*, Warszawa 1975.

Rok nadziei i rok klęski 1791–1792: z korespondencji Stanisława Augusta z posłem polskim w Petersburgu Augustynem Debolim, oprac. J. Łojek, Warszawa 1964.

SKOWRONEK J., *Książę Józef Poniatowski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.

ISBN 978-83-956289-8-6